

III/ Společnost, stát a národnost Moravanů

1 Struktura moravské společnosti

Je nepochybně na místě, zastavíme-li se nyní při rozboru vnitro a zahraničně politického vývoje Moravy na jeho vrcholu u otázek závažných pro osvětlení základních problémů charakteru moravského státu, jeho ekonomicko-společenské struktury¹ a charakteru státní formy.² Historiografický výzkum na tomto poli vycházel v minulosti spíše z rozboru problematiky geneze feudalismu a státu západoevropského profilu a z kritiky souvěkých západoevropských metod³ a směrů.³ Stranou pozornosti zůstávaly

① výsledky marxistické medievistiky, v té době ne vždy ve všech zemích dostatečně rozvité. Svou úlohu tu hrály také přežitky evropocentrismu

② (či spíše západoevropocentrismu) s despektem hodnotící vývoj v oblastech východoevropských a asijských bez jeho skutečných znalostí. Otázky geneze raného feudalismu, geneze státnosti a národností nelze však jako

obecnou univerzální problematiku řešit v časově nebo místně omezeném prostředí nebo jednostranným srovnáním. Také při studiu této problematiky na území Moravy ukazuje se bezpodmínečná nutnost opírat se o co nejširší adekvátní srovnávací materiál nejen z oblasti západního souseda Velké Moravy - východofranské říše a zvláště Bavor, nejen z oblasti Slovanů ve Východní marce, Pannonii a Karantánii, ale zejména prohloubit srovnávací analýzy počátků společenských struktur dalších slovanských státně etnických útvarů - např. Chorvatů, Srbů, Bulharů a zejména staré Rusi, aniž lze pominout Slovanů mezi Labem a Vislou.⁴ Studium problematiky dále vyžaduje, že je nutné zároveň si všimnout i vývoje v sousedních neslovanských oblastech - maďarské a rumunské, a že srovnávací rámec je

① nutno rozšířit o sledování poměrů byzantských i přílehlé západoasijské sféry - íránské, zakavkazské a středoasijské.⁵ Přitom nelze pouštět ze zřetele jak specifika vlastní Moravě, tak srovnávaným oblastem a bohužel i skutečnost, že prezentace takového materiálu přesahuje možnosti této studie. Proto bylo nutno zvolit nejen únosnou formu srovnání, ale většinou již implicitně je zahrnout do předkládaných úvah. Naše pozornost se v této stati v souladu s možnostmi danými písemnými prameny mohla zaměřit spíše na situaci a společenský vývoj Moravy v poslední třetině 9. století.

②

③

④

⑤

⑥

⑦

⑧

⑨

Hovořilo-li se dříve o menším počtu pramenů použitelných pro studium sociální struktury na Moravě, zúžovalo se jejich množství jen na ty prameny, kde se výslovně hovořilo o Moravě. Takový přístup je však očividně

Neobdobí
do zavaz.
Listy. Ba-
dru

Ukazuje
širokou
množství
získání

Nebylo se
množství
na prameny
získání
se na Moravě

ně v rozporu s objektivní šíří písemného materiálu nabízejícího se k exploataci, který žádný historik nemá práva apriori odmítnout. K takovému materiálu náležejí nejen všechny písemné texty vzniklé na Moravě, i když metody jejich využití jsou přirozeně nestejně, ale i prameny vzniklé v zahraničí, jednak souvěké, jednak pozdější, kde je nutno volit opět různý metodický přístup co do stáří, původnosti, tendenčnosti a jiných vlastností pramene. Je nutno mít na paměti, že každý písemný historický pramen je vlastně materiálem současně filologickým, literárně použitým a ztvárněným. V podstatě jde o dvojí typ využití písemných pramenů pro historickou práci: jako lingvistického materiálu s historickým významem (např. nomenklatury) a jako literárně historického kontextu. Při interpretaci tohoto materiálu narážíme ovšem na komplikovanou otázku korelace obsahu slovanských termínů moravské proveniencie většinou s latinskými, řeckými aj. (např. maďarskými i rumunskými⁶), na otázku jejich funkčnosti, bez ní by žádný text ani lexikum neměly pro okolí, jemuž byl text určen, svůj význam, dále na tzv. topoi a loci communes a jejich význam jako opsané a zkreslené tlumočení historie atd.⁷

Jak z archeologických,⁸ tak z písemných pramenů⁹ vyplývá velká majetková a sociální diferenciacce mezi příslušníky moravské společnosti.

Není třeba přitom zdůrazňovat, že značná část terminologie písemných pramenů označuje příslušníky vládnoucí třídy a vyšších privilegovaných vrstev společnosti, o kterých se uvádí, že byli *roda dobra i velika*.

Velkou část jich lze bezpochyby zahrnout pod obecné označení *bogatii* (sg. *bogatyj*), vyskytující se v řadě textů. Ačkoliv jde často o kontrastní a někdy topické rozlišení od chudých (cf. *bogatii i ubozii - ljudi vsę ubogyę i bogatyę - ašte li ništv, ašte li bogatv*),¹⁰ nelze mu v moravském prostředí upřít funkční oprávnění. Charakteristickým je i spojení, ve kterém se termín *bogatii* objevuje. Píše se např. o dceři, která byla *krasna i bogata, roda dobra i velika*, nebo o tom, že *drugv Svatoplukuv byl dšęlo bogatv*.¹¹ Morální typizace bohatých plyne z citátu (poplatného nicméně morality Písma): *se bo nynja vidimv jako bogatii i ništii, i zvlji i dobrii*.¹² Běžně známými byly také termíny *bogatvstvije, bogatvstvo*, jak ve smyslu materiálním, tak duchovním. Žit. Konstantina uvádí i označení syna bohatého: *bogatičičstv, bogatištiv*.¹³ Bohatý byl *čvstvstv sy bogatvstvstv svoimv*.¹⁴ Otázku, kdo všechno náležel pod označení *bogatii*, zodpovídají samy prameny, když hovoří o velmožích (*velvmpři* a dále *primates, optimates* a *nobiles viri*) a knížatech (*knędži, principes*) Rostislavových a Svatoplukových.¹⁵ Vedle Rostislava vystupovali r. 864 *universi optimates sui*, vedle Mojžíra II. *omnes primates eius*, kterým v papežských listinách odpovídají termíny *nobiles*

viri a primates.¹⁶ Šlo o rodovou a majetkovou aristokracii soukromých vlastníků obdobnou chorvatským a bulharským *proceres, primates, nobiles, boliades* a ruským *boljarům*. K nim náležela a z ní nezřídka pocházela řada privilegovaných osob a kategorií příslušejících k panovnickému aparátu, jako byli župani, kmeti a další.

Základem jejich bohatství bylo *imēnija* (*pragmata, hypostasia, emporia*). Uvádí se např. statek se vším jměním - *selo sv vseem imēnijem* - a *imēnija* se vzpomíná ještě i dále.¹⁷ Píše se také o *imēnii* církevním, zatímco osobní biskupský majetek byl označován jako *vešti*.¹⁸ Co bylo podstatou *imēnija* prozrazuje např. *Zakonъ sudnyj ljudem*. Podle něho se soukromé vlastnictví skládalo ze vsí (*vsj*), statků (*sela*), domů (*chromy*), polí (*nivy*), lesů, vinohradů, peněz (*stljazy*), nevolníků (*rabi*), koní, stád dobytka (*skotъ, stado*), různých věcí atd.¹⁹ Zmínku o pastvinách, které byly obecným vlastnictvím, postrádáme. K soukromému vlastnictví náležela také *castella* (opevněné dvorce - tvrze), výslovně ve zprávách odlišovaná od *civitates*.²⁰ Jako *castellum* bychom mohli označit např. opevněný dvorec na Pohansku u Břeclavě a patrně i některé jiné lokality.²¹ Měl-li *Zakonъ sudnyj ljudem* na Moravě přinejmenším své funkční opodstatnění, jak vyplývá z jeho lingvistického a právně historického obsahového rozboru, prokazujícího svými moravismy alespoň jeho úpravu na Moravě a přizpůsobení moravským podmínkám,²² můžeme uvažovat o existenci individuálního soukromého pozemkového vlastnictví soustředěného v selech, náležejících spolu s raby a dalším příslušenstvím (*sela i rabi*) osobám označovaným jako *gospodъ, gospodinъ* (řec. *déspotés* či *kyrios*).²³ Kromě toho by mohla na velmi staré vlastnictví upomínat některá posesiva jako *Bogunja* (*ves*), *Predslavъgradъ* (*Brezalausburgh 907*), *Bezprimъ, Drženje selo, Lovčtinъgradъ* (*Lauentenburgh 1056*) aj.²⁴ Existenci soukromého vlastnictví v oblastech na sever od Dunaje prozrazují i jiné zprávy, např. údaj o *Pribinově proprietas* v Nitře kolem r. 828²⁵ a lze na ně usuzovat i z analogií z těsného slovanského sousedství Moravy na jih od Dunaje, kde některé oblasti náležely dokonce kratší dobu i k panství Moravanů. I když autarkní vývoj oblastí Východní marky a Pannonie byl spjat s pronikáním franko-italských řádů, nelze zapomenout, že obyvatelstvo i část horních vrstev společnosti bylo v té době - až na franská hrabata a kolonizující ministeriály - ještě slovanské.²⁶ Nemůžeme přehlížet, že tu docházelo k ovlivnění života slovanské společnosti a že toto působení mělo ohlasy i v oblastech na sever od Dunaje, kde nacházelo vhodné podmínky, připravené domácím vývojem. Dunaj byl hranicí, ale také spojem dvou světů, právě v dunajské oblasti docházelo k čilé výměně kulturně civilizačních impulzů. Srovnáme-li pak vlastnické poměry Slovanů Východní marky a Pannonie, nelze nevidět obdobnou situaci, kterou ještě podtrhují poměry v oblasti Blatenska, jehož obyvatel-

imēnija
majetek

castellum

Vlady
nic a
moravský
Morava

stvo pocházelo, jak ukazují novější výzkumy, na jihu sice z etnik slovinského a chorvatského, ale na severu zřejmě z moravského, které se na Sálu a do oblastí k Blatenskému jezeru dostalo už na přelomu 8. a 9. století.²⁷ Také usazení *Pribiny* právě v této oblasti nebylo zřejmě náhodné a podobně i další vztahy a styky Blatenska s Moravou, ať okolo r. 861 nebo obsazení *Svatoplukem* nebo projekt společného *pannského arcibiskupství* měly zřejmě kromě jiných záměrů papežství snad i v tomto svůj *raison d'être*.

Termíny odpovídající označení *imēnija* (*pragmata*), kterých se v těchto oblastech užívalo, byly *proprium, proprietas* i *possessio*. V *blatenské Pannonii* se připomíná, že *Pribina* dostal r. 847 *in proprium* vše, co dříve držel jako *beneficium*. O jiném jeho *propriu* v *Salapiugiti* se píše r. 860. Dále se uvádí *res*, kterou vlastnil r. 861 *Kocel* u *Blatenského jezera in villa Wampaldi cum territoriis et vineis, pratis et silvis*, pak *Kocelova hereditas in Stromogin* (před r. 859), *Reginwartesdorfu* a v *Rosdorfu cum terra aratura, vineis, atque pratis, pascuas, aquis, aquarum decursibus, molendinis*. Jiné zprávy jsou k r. 865 o *proprietas Wittimara*, *Kocela* (*ad Ortahu*) a o *proprium Unzata*. Celá řada dvorů (*curtes*) většinou s kostely, které drželo jako *beneficium* *salzburské arcibiskupství*, stala se r. 860 jeho vlastnictvím. Jiné kostely s příslušnými dvory se připomínají k l. 865-866. Poučná je také zpráva o *proprietas Gundbata*, kterou měl v *Quartinaha* a již v l. 876-880 směnil za jinou *possessio*. Šlo o kostel se vším příslušenstvím, se dvorem a farností (*cum curte et parochia*) a se vším, co bylo kostelu darováno, s nevolníky, poli obdělávanými i neobdělávanými, loukami, pastvinami, lesy, desátky, vodami a vodními toky a darovanými místy, jako bylo to, co měl kdysi jakýsi *Frapert* jako *beneficium* u *Sály*, a u řeky *Velika* vše movité a nemovité. Kromě toho dostal povolení, aby pochytil nevolníky uprchlé přes řeku *Rábu*.²⁸ Další údaje o velkém pozemkovém vlastnictví máme i z *Horní Pannonie*, jejíž část připadla dočasně pod *Svatoplukovo* panství, a jiné z *Východní marky*.

Styky *Moravy* s touto oblastí byly vzhledem k většinou napjatým poměrům k *franské říši* spíše nepřátelské. Nicméně řada dokladů prozrazuje, že tomu tak nebylo stále a existují dokonce údaje o vzájemných vztazích. Z kladných i záporných styků lze uvést např. činnost *moravských oddílů* v r. 855 a jejich tažení po *Inn* v r. 861, boje r. 882 nebo ovládnutí země až k *Enži* v l. 899-902. Zde šlo však současně o podporu zájmů *Isanrika*, syna *markrabího Ariba*, který uzavřel se *Svatoplukem* smlouvu o pomoci, s níž souvisely i boje r. 882. Svým pobytem na *moravském dvoře* *Isanrik* ručil za dodržování smlouvy. Ostatně nebyl jediným cizím velmožem, který tam žil. Už r. 869 se připomíná bývalý *Karlomanův vazal comes Gundakar*, nemluvě ani o *Vichingovi* a jeho vojenské družině *Němců*. Opomenout nemůžeme ani ochranu, kterou *Svatopluk* poskytl *markra-*

běcím synům Engilšalkovi, Wilhelmovi nebo Rudpertovi r.893. Kromě údajů o vojensko-politických stycích, jsou také zprávy o stycích obchodních a právního charakteru, jak o tom svědčí pasus o možnosti chodit v určitých případech k právu de regno Maravorum do Východní marky nebo svědectví raffelstettenského tarifu o obchodu mezi Východní markou a Moravou.²⁹ Podobně jako v blatenské Pannonii, lze i v těchto oblastech hovořit jak o světském, tak o církevním soukromém pozemkovém vlastnictví. Východní marka a Pannonie jako dobyté země byly vlastnictvím východofranského státu a panovníka, který měl dispoziční právo na všechny pozemky, jež uděloval do podmíněčné nebo trvalé držby, resp. do vlastnictví. Ze světských držitelů a vlastníků se píše např. o *res proprietatis nostrae*, tj. královské pokladně (skládající se z domů, polí, pastvin, vod, poplatků a výnosů), kterou držel *in sua potestate* před r. 833 Theoderich, nebo se hovoří o kostelu a dvoru, které vlastnil do r. 834 v Bersnicha (Perschling) comes Wilhelm. Na potoce Sevira (Zöbernbach) dostal r. 844 presbyter Dominik *ad proprium* místo Brunnaron s lesem, pastvinami, poli, lukami a vodami. Do r. 853 měl comes Wilhelm jakousi *proprietatis* při ústí Aisty a Naarny, r. 859 dostal chorobiskup Albrík deset mansů v Nuzpachu s budovami, polnostmi atd. v sousedství alodiálních statků Amalgera a Waltiona u Ödenburgu, v l. 882-887 získal fidelis Witigovo *in proprietatem* dvůr (*curtem*) Grunzwiti s 15 mansy, budovami, nevolníky, pozemky, poli (*agris*), vinicemi, nivami (*campis*), loukami, pastvinami, lesy, vodami, mlýny, cestami, výnosy a poplatky. Na řece Scalaha (Kremsbach) vlastnili do r. 888 dva Slované tři dominikální lány se vším příslušenstvím, r. 892 dostal u Melku solnohradský vazal Theoderich sedm lánů z Altmanova baneficia. Do r. 893 vlastnili u Eporesburgu, na Kampě, u Perschlingu a jinde hrabata Wilhelm a Engilšalk pozemky, pole, vinice, kostely, desátky, dvory, budovy, čeled' (*familia*), nevolníky, vinaře, rolníky, louky, pastviny, lesy, mlýny, rybníky atd. Muž pocházející ze vznešeného a mocného rodu jménem Svato-pluk, s nímž je spojena domněnka, nešlo-li o Svatopluka II., dostal r. 898 dvůr Gurk v Karantánii se všemi movitostmi a nemovitostmi a r. 903 pět lánů u Albern. Konečně stojí za zmínku i *res proprietatis* ctihodného muže Josefa u Stiviny (Stiefern) před l. 902-903, jehož sídlem bylo patrně hradiště Burgstall u Kronseggu nebo Thunau.³⁰

Nejde zde ovšem o to, dokazovat na základě těchto údajů stejnou situaci na Moravě, nicméně je z nich zřejmé, že vedle fiskálního i individuálního soukromého pozemkového vlastnictví bylo ve středním Podunají v 9. století zcela běžné. Platí to i pro vlastnictví církevních institucí, které mělo obdobný charakter jako světské a o němž máme ještě více údajů (např. k l. 811, 823, 827, 828, 830, 832, 833, 834, 836, 837, 853, 859, 860, 863, 864, 877, 888, 892, 893, 895, atd.); jeho součástí byla celá řada dvorů s kostely (cf. zprávu z r. 860).³¹

Pro srovnání s poměry na Moravě mají dále svůj význam změny ve vlastnictví svobodných Slovanů, které se udály ve prospěch velkých pozemkových vlastníků. Píše se o nich k r. 777 u řeky Enže, r. 827 se jmenuje řada těchto Slovanů jako svědků v Buchenau, r. 828 byly *proprietates liberorum Selavorum* vyňaty z donace, r. 832 se připomínají Slované s domy, budovami, pozemky, atd. s platy a výnosy, kteří se donací dostali do vlastnictví řezenského biskupství (stali se poddanými). Podobný osud potkal i svobodné Slované na Erlafě, Perschlingu a Aistě r. 853, kteří přešli pod pravomoc církevních rektorů, ministrů či advokátů. Od r. 857 neměla královská hrabata, ani centenaři či exaktoři žádného práva také nad svobodnými a dále poddanými Slované na panství kláštera Niederaltaich, např. při ústí Schmidy, ve Wachau, i Bielachu, v Pannonii aj. Slované Wartman a Saxo byli beneficianty na třech královských láněch r. 888 a z r. 896 pochází zmínka o *villa*, náležející hospitům a svobodným Slovanům u Pösingu, vyňatým se vším příslušenstvím z donace. Velký majetek měl také zmíněný již slovanský velmož Josef u Stiviny. Konečně existuje zmínka o láně, který držel před r. 905 u Lova Slovan jménem Gruonkin.³²

Setkali jsme se zde jednak s vlastnictvím slovanských územních vesnických občin a individuálním vlastnictvím jednotlivých Slovanů v jejich rámci, které však bylo z hlediska státu a jeho fisku jen pouhou držbou, jak ukazují příklady z l. 777, 832, 853, 857 a skutečným disponentem, a tedy soukromým vlastníkem byl bavorský, resp. východofranský stát a jeho panovník, v jehož prospěch a jehož úředníky byly také vybírány daně jako veřejnoprávní renta. Z tohoto fondu pozemků byly udělovány jednak převody do individuálního vlastnictví (držby), jednak beneficia. Výrazně vystupuje individuální soukromé vlastnictví velmožů, zčásti patrně rodového původu včetně rodového vlastnictví panovníka, a další vlastnictví získaná z donací a změnou beneficií ve vlastnictví. Pozorovat lze též narůstání soukromého vlastnictví církevních institucí. Představu, jakou jsme si mohli na základě tohoto stručného exkurzu učinit o charakteru soukromého vlastnictví na území slovanské Východní marky a Pannonie, nelze jistě mechanicky přenášet do oblasti Moravy. Avšak zprávy o "iměních" a jejich obsahu, týkající se Moravy, mají mnoho obdobného, zejména uvážíme-li i údaje o *proprietatis* v Nitře a o dalším vlastnictví zjištěném také v existenci dvorců-kastelů.³³

Srovnání o Rusi Otázka existence soukromého pozemkového vlastnictví, tj. vlastnictví sloužícího k vykořisťování je jedním ze základních klíčů pro stanovení třídní společnosti nejen na Moravě. Vedle studia situace v přímém sousedství Moravy pomůže k dalšímu osvětlení této otázky také pohled na vývoj v oblastech východních. Např. na Rusi je možno v 9.-11. století sledovat dvě stadia a formy přeměny vlastnictví občin v soukromé. První

① z nich byla uplatněním svrchovaného vlastnictví a práva exploatace nadvýrobku produkce panovníkem a jeho družinou (tj. vládnoucí skupinou, resp. vládnoucí třídou) v souvislosti se vznikáním centrální vládní (státní) moci a jejich orgánů jako nástrojů vládnoucí třídy - tzv. oknjaženíje. Druhou formu vlastnictví představovalo vlastnictví rodové aristokracie a nově vytvářené individuální soukromé vlastnictví, vznikající z fondu opatřeného uzurpací vlastnických práv členy vládnoucí třídy a vyplývající z dispozičních práv panovníka, resp. vládnoucí třídy jako celku. Na Rusi se tak soukromé pozemkové vlastnictví členilo na pozemky, které představovaly panství velkého knjaze, jeho zemi (*vlastb*), nad níž měl svrchované vlastnické právo a od jejichž obyvatel - svobodných občinných držitelů, na něm právně závislých - vybíral veřejnoprávní rentu, a na pozemky, které byly individuálním soukromým vlastnictvím členů jeho rodu nebo ostatních bojarů (votčiny).³⁴ Předpokládá se dále existence podmíněné držby.³⁵ V Byzanci v 7.-10. stol. se státní vlastnictví pozemků týkalo fisku podřízených rolníků a části jejich nadprodukce vybírané jako veřejnoprávní renta. Vedle toho existovaly císařské domény a velké soukromé pozemkové vlastnictví velkých velmožů-dynátů. Podmíněné vlastnictví bylo zpočátku málo rozšířeno a soustřeďovalo se spíše na výběr daní než na držbu pozemků.³⁶ Výrazně vystupuje velké státní pozemkové vlastnictví v íránské oblasti 4.-6. století, kde rolníci byli držiteli státních pozemků. Daně, vybírané státními úředníky, byly současně veřejnou právní rentou. Vedle toho existovalo velké individuální pozemkové vlastnictví magnátů (*dastkarta, dija*) a vznikalo drobné vlastnictví degkanů, kteří se vydělili z občin.³⁷ Velké pozemkové vlastnictví v rukou státu, resp. vládnoucí třídy jako celku se uvádí také u kočovných společností, kde se vztahovalo na pozemky pro chov stád.³⁸

Sledování problematiky pozemkového vlastnictví je spjata s otázkami jeho vzniku a počátečního vývoje. Jeho vznik souvisí ve slovanském prostředí Podunají zřejmě s dobou usazování slovanských vládnoucích skupin, s podmaněním si země a jejich obyvatel,³⁹ s přivlastňováním si části jejich nadprodukce a postupně i pozemků, což se týkalo i občin vznikajících v průběhu migrace, s vyvlastněním předchozích vládnoucích vrstev (včetně jinოსlovanských), pokud se s novými dobyvateli nespojili. O procesu vytváření soukromého pozemkového vlastnictví a o procesu sociální a třídní diferenciaci nemáme ovšem přímých zpráv. V 9. století však obojí už ve středním Podunají a na Moravě probíhalo. Z analogií obecnějšího vývoje a některých údajů patrně vyplývá, že také na Moravě existovaly dvě formy pozemkového vlastnictví: svrchované vlastnictví země původně vládnoucí skupiny, reprezentované panovníkem - označované často termínem a hledisky novodobých dějin jako státní - a individuální vlastnictví velmožů, z hlediska státu spíše držba. Tou bylo také kolek-

tivní vlastnictví občin, v nichž probíhala majetková a sociální diferenciaci a vydělování. První typ vlastnictví, i když je na Moravě víceméně předpokladem, vyplývá nejen z poznatků obecného procesu formování třídní společnosti, ale současně též z vývoje sociálně ekonomických vztahů 9. století. Jde o formu vlastnictví, se kterou se na počátku formování třídní společnosti setkáváme nejen v prostředí Východu, ale též přechodně v mnoha zemích Západu. V podstatě šlo o první obecnou formu vykořisťování částí společnosti, tj. vládnoucí skupinou měnící se ve vládnoucí třídu, a tedy o formu vlastnictví soukromého (skupinového charakteru). U něho však velmi brzy svrchované dispoziční právo si osvojil představitel vládnoucí třídy a orgánu vytvořeného k ovládnutí a udržení tohoto vlastnictví (státu) a hlavně k exploataci výrobců s ním životně spjatých - tak na panovníkovi právně závislých, ač jinak politicky svobodných. Představitel státu - panovník uděloval z tohoto vlastnictví výsluhy a držby, které s pozemkovým vlastnictvím aristokracie představovaly sektor individuálního soukromého pozemkového vlastnictví, které se již v pramenech rýsuje. Ovšem existence velkého pozemkového vlastnictví sama o sobě neprozrazuje charakter třídní společnosti, který vyplývá až z povahy výrobního vztahu přímých výrobců k vlastníkům pozemků.

Doklady
exploatace
občin

Viditelným znakem vlastnického poměru státu a panovníka byla exploatace občin nastolením dávkové i pracovní povinnosti a jejich podřízení státním a panovníkovým správním a soudním orgánům. Část tohoto procesu ilustrují velmi názorně analogie z oblasti východních Slovanů. Nejprve se objevuje vybírání dávek přímo pověřeným aparátem panovníka, předpokládající dobrovolné nebo vynucené uznání jeho obrany a moci a vedoucího postavení. Vybírání tributu se provádělo také osobní konzumací panovníka a jeho dvora, jak o tom vypráví Kónstantinos Porfyrogennétos (tzv. *polydia* - rus. poljudje). Teprve ve druhé fázi docházelo s ustanovením správně vojenského aparátu v určitých opevněných místech k dalším úpravám ve výběru daní podle daňových jednotek a k podřizování obyvatel panovníkovým řádům a soudům, jak to popisuje ruská Pověst vremenných lét pro dobu vlády kněžny Olgy a Vladimíra. Podle zpráv šly 2/3 daní do pokladny státní a 1/3 připadla panovníkovi. Avšak již v polovině 10. století se dovídáme, že výběr daní v určité oblasti nebo zemi mohl být svěřen jako odměna-beneficiem některému z velmožů, v tomto případě šlo konkrétně o Svěneldu. Jde o analogii východního darování částí daní a jejich vybírání.⁴⁰ Završením tohoto vývoje byla uzurpace dalších práv, např. lovu a zabírání různých míst a pozemků do přímého soukromého vlastnictví panovníka, o čemž počínají na Rusi doklady taktéž již od dob kněžny Olgy.⁴¹

Vrátíme-li se k poměrům na Moravě a ve středním Podunají, nutno konstatovat, že s endarchickým vybíráním daní se tu setkáváme poměrně značně časně, a to již počátkem 7. století. Nebot co jiného bylo ono vybírání tributa *super alias oppressiones*, jak uvádí Pseudo-Fredegar, pro který si složky aparátu vládnoucí vrstvy Avarů přicházely ke Slovanům, žijícím v okruhu jejich vládní moci.⁴² Pokud jde o ústřední oblasti Sámova panství, můžeme se jen domnívat, že jeho existence byla též zajišťována určitou formou exploatace obyvatelstva. Další konkrétní příklad odvádění daní jinak svobodnými, ačkoliv na vládnoucí moci, resp. panovníkovi závislími obyvateli se týká podunajské oblasti blíže Enže, kde svobodní Slované, závislí jen na bavorském vévodovi, odváděli mu z pozemků, které si nárokoval, *tributum iustum* či *opus fiscale*. Podle jiného příkladu platila část Slovanů v Grunzwiti do r. 828 *census* hraběti župy, předtím než připadli Kremsmünsteru. Ostatní Slované, kteří zůstali nadále svobodní, platili jej hraběti župy i potom. V podobném poměru žili i Slované na Erlafě do r. 832 a na Aistě, Naarně a Perschlingu do r. 853.⁴³ *Tributum fiscale* připomínané v Dukljanské kronice (IX) je ovšem mnohem starším než zpráva o něm - je konečně připisováno době panování krále Sfetopeleka/Svetoga-puka - a jeho vybírání bylo v rukou županů a setníků. Dvě třetiny se odváděli chorvatskému panovníkovi a zbytek připadl županům, podle chorvatské verze *župan ima kralju davati terti dil dohotka*, co se shoduje např. s ruskými poměry v polovině 10. století. Nevíme však, z čeho se tento tribut skládal na rozdíl např. od Bulharska, kde se koncem 10. století platila daň zeugaratikon podle jha po měřici žita, prosa a džbánu vína. Podobný charakter měl také ikomodion v Makedonii.⁴⁴

Na Moravě pro daně a dávky existovaly tři termíny: *danь*, odpovídající více lat. *tributum* než termín *obrokь*, značně obecného označení, cf. *въземлѣтъ дань ли оброкѣ*⁴⁵ - *прибытъкъ оброку людьскому имь (тѣмъ рѣгоѣнъ аутѣнъ)*⁴⁶ - *jego radi i danь (foros) dajete*⁴⁷ - *въ здадите ubo vsěmъ дьблгы, jemuže оброкы, оброкъ jemuže дань, дань (to telos)*⁴⁸ - *christos jestъ дань dajalbъ за сѣ i за iny.*⁴⁹ V petici bavorskému episkopátu se mluví o *tributum substantiae saecularis*; za franské okupace na Moravě (870-871) uzurpoval jeho vybírání pro východofranského krále pasovský biskup.⁵⁰ Šlo o daň vybíranou endarchicky. Jinou zprávu o ní máme od Ibn Rusty, podle něhož ji platil každý dospělý svobodný, a to ve formě oděvu.⁵¹

Daně a dávky vybírané podle rádla, dýmu či lidí při objíždce nebo po svozu do určených míst, která se stávala vlastně středisky administrativně fiskální jednotky, byla současně patrným výsledkem rozšíření moci vládní organizace, odpovídající svým charakterem už státní. Současně je však nutno si všimnout i druhého rysu obroku v jeho naturální formě. Je zde zapotřebí si připomenout, že s nastolením státní moci panovníka

Vybírání daní - jopiev forma - vedovat. ml

Věcno - vedovat - vedovat

Danь - tribus - tribus

Diferenciace - danь - tribus

Gospodь - rabь

a jeho aparátu nad pozemky občin, si jejich obyvatelé sice podrželi svou osobní, politickou a hospodářskou svobodu, ale právně se již stali závislími na panovníkovi, knížeti nebo králi. Tributy jako výkupné proděly tak vlastně evoluci ve veřejnoprávní rentu,⁵² jak se to běžně projevuje např. v oblasti íránské a v raném středověku i v Byzancii;⁵³ konečně také daně svobodných občiníků na Rusi⁵⁴ v nejstarším období podobně jako platy svobodných Slovanů ve Východní marce a v Pannonii vybírané fiskem nebyly ničím jiným než veřejnoprávní rentou. Vedle naturální formy renty existovaly bezpochyby i pracovně služebnostní veřejné povinnosti (stavby, stráže aj.), o nichž nemáme z Moravy přímých zpráv, ale zřejmě o nich svědčí např. archeology odkryté zbytky hradišť a opevnění apod. Kromě endarchicky vybíraného obroku existovaly ovšem v 9. století také tributy vybírané Moravany exarchicky, které nelze řadit mezi projevy sociálně ekonomických vztahů, i když ekonomická pozadí často měly, ale v první řadě za výraz vztahů politických.

Písemné prameny uvádějí pro moravské prostředí několik výrazů k charakteristice sociální ekonomické diferenciaci a přímo vztahů mezi kategoriemi vlastníků a závislých obyvatel Moravy. Ačkoliv rozlišování mezi *bogatii* na jedné straně a *ubozii* na druhé straně podobně jako *svobodnii* a *rabi*, tj. majetkové a sociální činí často dojem topik, nelze objektivně popírat, že by takové skupiny obyvatel - jak ukazují zejména archeologické výzkumy - na Moravě v 9. století skutečně neexistovaly. Setkáváme se i s registrováním (za účelem pokut) trojího stupně hospodářského postavení člena společnosti: *čъstъnъ bogatъstvъnъ svoimъ* byl ten, kterého lze pokládat za plně oprávněného označení *bogatyi*. O chudším či méně bohatém se praví: *podobъnъ jestъ* a o chudém: *ništъ jestъ*. Nešlo však zřejmě vždy o úplnou nemajetnost jinak svobodných lidí. Uvádí se totiž dále jednak majetný chudák, tj. s nějakým vlastnictvím: *aštъ li ništъ jestъ, protivu svojemu iměniju da dastъ...* jednak opravu nemajetný: *aštъ li ništъ (peněs kai aneuroros)*, který byl proto pokutován bitím.⁵⁵

Znamenali-li termín *bogatii* označení majetkové diferenciaci vlastníků, termín *gospodь, gospodinь* (*kyrios* nebo také *despotēs, dominus*) je výrazem sociálně výrobního vztahu a znamenal obecně pána a patrně svobodného vlastníka jakéhokoliv hierarchického stupně.⁵⁶ Vyplývá to zřejmě z označení *gospodь sela* (řec. *kyrios ton chōrion*) a z obdobných postavení nositelů označení téhož obsahu v jiných zemích, např. z anglosas. termínu *hlafordes*, arm. *ter*, *gruz. upalni*, *sogd. gwbw* nebo *b'g*. Z řady pramenů je patrné, že nejvýraznějším protikladným termínem k označení *gospodinь, gospodь* bylo označení *rabь* (fem. *raba* a *rabynьi*), i když ne jediným protikladným termínem. Rabem se obecně označoval opět kdokoli,

kdo měl svého gospodina, ať v oblasti světské nebo duchovní. Např. kněz, biskup byl *rabъ božii*, papež se označoval *rabъ rabomъ*, i Metoděj sloužil bratru jako *rabъ*, což ovšem nelze brát doslova.⁵⁷ Třídí protiklad gospodina a raba je zcela zřejmý např. ze srovnání některých ukázek staroslověnských termínů Písma s texty Vulgaty: *neštъ rabъ bolii gospodina svojego - non est servus maior domino suo*,⁵⁹ nikotery že *rabъ ne možeť dъvoma gospodinoma rabotati - nemo servus potest duobus dominis servire*,⁵⁹ se jeko oči *rabъ vъ rъku gospodi svoichъ - sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum*,⁶⁰ jestъ podъ igъmъ *rabъ svoja gospodi vsekomъ iъsti dostoinu da tvoręť - quicumque sunt sub iugo servo dominos suos omni honore dignos arbitrentur*.⁶¹ Dále podle Nomokanonu *raba na pričęť ne velimъ privoditi bez volę jemu gospodina*.⁶² Podle zákona gospodě vlastnili sela,⁶³ gospodinъ byl vlastníkem rabů, pracujících na jeho hospodářství, rab nesměl svědčit ani proti svému gospodinu, ani pro něho (*ni gospodi, ni na gospoda rabъ li, svobodnikъ li do posluchъ vyvajęť*), pán raba, který kradl, měl nahradit okradenému škodu třeba i tím, že dal provinilého raba *vъ robotu okradenomu*. Zcizeného a ukrývaného raba bylo nutno původnímu pánu vrátit (*povinnъ jestъ togo svojemu gospodinu pristroititi*) a dát navíc druhého nebo zplatit jeho hodnotu (*i drugago takogo raba ili dati cęnu jęgo*). Svobodu bylo možno ztratit také prodejem, kdy byl člověk znevolněn (*iže svobodu ukradetъ i prodajęť li porabotitъ*), avšak zato se sám původce musel stát rabem - *da porabotitъ sę, jakože i onъ svobodu porabotivъ, vъ tuže rabotu da vъstupitъ*.⁶⁴ Tak bylo např. prodáno mnoho Metodějových žáků v peněžní hodnotě rabů: *prodaje židomъ na cęně - tois Iudaiois epōlun*.⁶⁵ Na druhé straně mohl *rabъ* získat od pána svobodu nebo se i vykoupit (*svobodnikъ*)⁶⁶ nebo přecházel do kategorie servů. *Rabъ* se tedy velmi výrazně lišil svým sociálním postavením a nesvobodou (právní, politickou, osobní a hospodářskou závislostí) od gospodina. Vzniká tak otázka, která vlastně kategorie obyvatel Moravy je označována tímto termínem. Antický termín *servus*, znamenající otroka, který se přirozeně vyskytuje ve Vulgátě (z konce 4. nebo počátku 5. století), změnil ovšem ve středověku poněkud svůj původní význam a dostal feudální náplň. Ve středním Podunají znamenal např. v 9. století zcela průkazně poddaného s vlastním hospodářstvím, který odváděl svému pánu census.⁶⁷ Neshodoval se tedy v 9. století s označením *rabъ*, které spíše odpovídalo byzantským termínům *dulos*, *dulę*. Takto byli v 8. století označováni nevolníci určení k vykonávání různých prací v zemědělství a v řemeslné výrobě, služebních úkonů, dále nesvobodní a bez vlastního soukromého majetku.⁶⁸ Postavení rabů by pomohlo osvětlit analogické postavení anglosas. *theowes* nebo arm. *struk* a írán. *bandak* a *anšáhrík*. Většinou šlo původně o zajatce, jak prozrazuje právě poslední termín nebo gruz. označení *mona*, synonymum pro termíny *tkue* (zajatec) a *uccho* (cizinec). Jejich postavení mělo však v řadě případů

na rozdíl od antických otroků více služebnostní charakter, jak ukazují situace nositelů středoíránského termínu *bandak*, arm. *caraj* nebo konečně i gruz. *mona*.

Rab = mancipium
Hledáme-li ve středním Podunají latinský termín k označení *dulos* nebo *rabъ*, setkáváme se s označením *mancipium*. Šlo o kategorii obyvatel, kterou např. v Pannonii a ve Východní marce představovali nemajetní a bezprávní lidé, prodávaní či darovaní buď se statky, na nichž pracovali, nebo samostatně. Šlo o pracovní síly na statcích jak světských, tak církevních feudálů. Např. r. 830 se darovala *res* (tj. domy, vinice, pozemky, lesy, louky, pastviny) *cum mancipiis*, podobně r. 853, dále v l. 895, 863, 876-880, 882-887 (*curtis Grunzwita s XV mansy cum mancipiis*), 893, atd. V r. 832 se připomíná *res cum Sclavis ibidem commanentibus*, přičemž z dalšího textu vyplývá, že šlo o *mancipia*, původně náležející králi a darovaná klášteru. Jinak lze *mancipia* vytušit také pod označením *mobilii* (876-880, 898) a z listin zřetelně vyplývá, rozlišení mezi *ingenui, liberi - servi - mancipia* (např. r. 853, 857). Neméně evidentní je skutečnost, že *mancipia* na rozdíl od svobodných nepodléhala žádnému veřejnoprávnímu administrativnímu činiteli, ale pouze svým pánům.⁶⁹ Raffelstettenský tarif udává dokonce ceny *mancipií*, prodávaných samostatně na trzích ve Východní marce a přivážených tam z Čech a z oblasti, označené sice retrospektivní tradicí (v bavorském prostředí) *de Rugis*, ale znamenající v podstatě oblast Moravy. Tam, jak udává dále týž pramen (*ad mercatum Marahorum*), chodili pak kupci přes Východní marku. Mužské *mancipium* mělo při prodeji stejnou cenu jako klisna (1 *sai-ga* = 1 denár) a ženské bylo hodnoceno cenou hřebce (1 *tremisa* = 4 denáry, tj. 1/3 solidu). Tarif vlastně nasvědčuje existenci *mancipií*, tj. *rabů* také na Moravě, jak o nich hovoří jiné prameny.⁷⁰ *Mancipia* tvořila *čeljadъ* (*familia*) na dvorech, statcích a v domácnostech *gospodinů* a jejich práce (*rabota*) představovalo vlastně úkonovou, pracovní rentu na hospodářství velmožů ve vlastní režii, kteří měli povinnost jim poskytovat nutné životní prostředky. Např. podle nařízení Karla Velikého z r. 794 měli držitelé *beneficií* povinnost živit nevolníky tak, aby nezemřeli hladem (*ut nullus ex mancipiis ad illum pertinentes beneficium famem moriatur*) a co zbylo nad potřebu *familie*, mělo se prodat.⁷¹ Raby bylo možno kdykoliv a jakkoliv darovat či prodat, buď individuálně nebo jako součást příslušenství *velmožova* nebo *panovníkova dvora*. Podle *Lex Baiuvariorum* bylo *mancipium* při prodeji kladeno na roveň věci: *venditionis haec forma servetur: ut res seu mancipium vel quodlibet genus animalium venditor...*⁷²). Pomůžeme-li si pro srovnání také ruskými výrazy a významy *čeljadъ*, *čeljadin*, lze zjistit, že v Drevnějšej i v Prostrannoj Pravdě stejně jako v Pověsti (např. k r. 911) se ztotožňují s raby, ať světských nebo církevních pánů, např. klášterů, jak to vyplývá také z Kijevo-Pečerského pateriku.⁷³ Šlo tedy o postavení shodné s po-

stavením rabů-mancipií ve střední Evropě. Podle Ruské pravdy však mezi *čeljadě*, *čeljadiny* náležely i jiné kategorie osobně závislých a vlastní *rabů* je tu označován jako *cholop* a o rabství-nevolnictví se tu píše jako o úplném cholopství,⁷⁴ příp. se rozlišuje mezi cholopy-čeljadiny, původními zajatci a ostatními raby.⁷⁵ Podobné rozlišení existovalo také v íránském prostředí (*bandak-anšáhrik*) nebo gruzínském (*tkue-uccho*).

Čeljadě tedy tvořili bezprávní, mezi něž můžeme na Moravě počítat zřejmě *plěňníky*, tj. zajatce a pracující jako *mzdávníci*.⁷⁶ Od 10. století byla *mancipia*, jak ukazují příklady z Východní marky a z Karantánie, pro nedostatek servů usazována na pozemcích jako koloni a stávali se z nich nevolníci a nakonec poddaní, ba i samo označení *mancipium* pozbývalo původního významu a stávalo se synonymem pro význam *servus*.⁷⁷ Podobně i na Rusi měnili se rabi od 10. století ve spojení se selem (*sela i s čeljaděju - selbskije ljudě*) v lidi patřící k selu jako majetku, kteří odváděli robotní rentu a postupně navíc rentu naturální.⁷⁸ Podobně je tu možno připomenout byzant. *dulentai* a *duloparoi*.⁷⁹ Termín *rabů* přešel v tomto významu ve formě rabszolga do maďarštiny.⁸⁰

Z uvedeného vyplývá, že v případě rabů šlo o středověkou formu otrokářství. Práce rabů odváděná pánům představovala pracovní rentu (*rabota*). Středověcí otroci či nevolníci, rabi, představovali jen jednu, menší část závislého a vykořisťovaného obyvatelstva Moravy a nebyli rozhodující složkou ekonomiky, i když režijní hospodaření dvorů spočívalo právě na jejich práci. Jako moderní český ekvivalent se pro ně často užívá označení otroci, i když něšlo kvalitativně přesně o postavení antických otroků. Staroslověnský termín *otroka* měl jednak význam *otročě* (nedospělý, nesamostatný), jednak označoval také svobodného, ale závislého služebníka (*clientulus*) dvora panovníka, velmožů a vůbec svých pánů - hospodářů. Termíny *otroci* a *rabi* rozlišovaly také souvěké prameny.⁸¹

Zabývali jsme se zatím částí závislých vykořisťovaných obyvatel, kteří se v dalším vývoji v Podunají měnili v kategorii servů. Vznik této vrstvy nesouvisel ovšem jen s přeměnou mancipií v nevolné kasaty a kolony, ale v mnohem větší míře s porobením do té doby svobodného obyvatelstva, které probíhalo po etapách. První z nich nastala s přisvojením části výnosů produkce obyvatelstva, přivlastněním i vyvlastněním země vládnoucí třídou v čele s panovníkem. Příslušníci vesnických občin, majetkově a sociálně diferencovaní, stali se sice právně závislí na panovníkovi, ale jinak zůstali politicky a hospodářsky svobodnými.⁸² Jejich daně jako výkupné za mír a ochranu se změnily ve veřejnoprávní rentu, obsahující i některé angarie. Přirozeně vyvstává otázka, jako tuto kategorii svobodných-závislých označují prameny ve středním Podunají a zejména na Moravě?

Pokud jde o Chorvatsko, Karantánii, Pannonii a Východní marku, představovali tuto kategorii *liberi* či *ingenui*, z nichž nás zejména v posledních dvou zemích zaujímají pochopitelně především ti, označení jako *Sclavi*. Tito svobodní byli právně závislí na bavorském vévodovi jako např. dekanie a třicet Slovanů u Enže do r. 777, a později na franském králi. Takovými byli také Slované v Buchenau kolem r. 827 (*Sclavani ibidem prope comanentes*), svědčící o mezích svých pozemků, aby později nebyly o ně spory. O rok později se vzpomíná vlastnictví svobodných Slovanů (*liberi Sclavi*) v župě Grunzwiti, vyňaté z donace kláštera Kremsmünsteru stejně jako majetek hraběte. Jiní *liberi Sclavi* se připomínají u Perschlingu, Rosdorfu a u Aisty r. 853, další (*ingenui Sclavi*) r. 847 na řece Bielach, Ybbs, ve Wachau a při ústí Schmidy, r. 888 na Kremsbachu, r. 896 u Pösingu,⁸³ atd. Do doby před svou donací církevním institucím podléhali tito svobodní Slované *ad ius regium*, tj. pod aparát župy, v jejímž čele byli královský comes, iudex publicus, centenarius, exactor, kteří stáli *super hominibus liberis vel Sclavis* (853).⁸⁴ Svobodní Slované podléhali tak královským soudům a právu, měli právo a povinnost účastnit se soudů a vojenské služby, platit poplatky a daně (*freda et tributa*), náhrady (*redhibitiones*),⁸⁵ poskytovat nocleh a hoštění (*mansiones aut paratae*), platit pokuty, atd.⁸⁶ Souhrnně jsou označováni také jako *homines* (853 *homines liberi*; 857, 880 *homines ingenui*).⁸⁶

Termín *homines* odpovídá staroslověnskému označení *ljudě*. Původně bylo výrazem pro svobodné rolníky a teprve s nastolením feudální právní závislosti svobodných nabylo významu, označující tuto kategorii. Termín sám se objevuje v moravských pramenech mnohokrát, např. *ljudě naši* (tj. Rostislavova panství), *ljudě Moravští*, *vsi ljudě stranv Moravskyichv*.⁸⁷ Srovnáme-li však tato označení s prameny latinskými, např. s papežskými listy, zjistíme, že právě uvedená označení se nekryjí s označením *homines* ve smyslu shora uvedeném, ale jako jejich ekvivalenty se vyskytují výrazy *totius populus tuus* (tj. Svatoplukův), *omnis* nebo *reliquus populus terrae tuae*.⁸⁸ Tato označení tu mají zřejmě politický charakter a platí v první řadě pro politicky činnou a společensky angažovanou a privilegovanou vrstvu z kategorie svobodných, i když v širším smyslu by bylo možno je vztahovat na tuto kategorii celou. Brání však tomu výskyt ještě dalšího označení týchž pramenů, diferencovaně použitého, a to *simplex populus*, kterým se prostý lid Moravy výslovně rozlišoval od *populus tuus* (Svatoplukův) v užším slova smyslu, tj. privilegovaných svobodných.

Hledáme-li k tomuto poslednímu označení vhodný staroslověnský protějšek z moravského prostředí, zjišťujeme existenci přesně odpovídajícího ekvivalentu, jímž je označení *prostiti ljudě*. Jde o zřejmý produkt moravského prostředí, který Ekloga - předloha Zakona - nemá. Termín

Změny
v jazyce
rabů v
10. st.

Odkl. v
latinských
pramenech
equiv.

Svobodní
homines =
liberi a
ingenui =
ejus

prešel také do maďarštiny ve formě paraszt a ve významu rolník a objevuje se také v Zapovědích: *prostv ljudinb.*⁸⁹ Tito *prostii ljudve - svobodnii* představovali v 9. století na Moravě početně nejsilnější a podstatnou část třídy právně závislých obyvatel, kteří podléhali panovníkovým soudům a řádům, jeho aparátu a měli na svá hospodářství dědické právo. Šlo o masu politicky, osobně a hospodářsky svobodného zemědělského venkovského obyvatelstva, avšak také o obyvatele podílející se na řemeslné výrobě ve městech a na venkově. Představovali většinu obyvatel Moravy a tvořili základní, největší a nejproduktivnější výrobní skupinu. S jejich postavením byly asi spojeny i některé povinnosti, jak o nich byla řeč už výše.

Výslovně se např. na Moravě připomíná odvádění dávek. Text Zakona uvádí: *Dovlějetv bo županom knęža častv i pribytokv obroku (uroku) ljudvskomu imv.* Dosavadní překlady hovořily dosti nelogicky o mzdě či žoldu jejich mužstva,⁹⁰ z čehož ovšem župané nic neměli. Vše zavinilo přílišné lpění na interpretaci slova *rhogov* jakožto mzdy, i když obecně šlo o vše vyžadované, tedy daně. I z předlohy Zakona, tj. z Eklogy vyplývá (*arheii gar tois archusin hé prosthéké tón rhogón autón*), že vůdci či archontům (náležející) přírůstek daně samé.⁹¹ Samozřejmě také interpretace textu Zakona vyznívá ve smyslu, že županům stačí část knížecí a přírůstek k dani lidské (lidí). Šlo zřejmě o *obrokv ljudvskyi*, což je označení feudální renty, o níž hovoří ostatně také petice bavorského episkopátu (*tributum substantiae saecularis*) a Ibn Rusta.⁹² Podle téhož textu Zakona se *prostii ljudve* účastnili vojenských tažení, při nichž tvořili pěší vojsko a brali 5/6 podílu na válečné kořisti a navíc zasloužili bojovníci, ať *kmeti*, počítaní mezi velké, tak prostí, řazení k malým (svým postavením) měli dostat od knížete nebo vojevody zvláštní odměnu. Naproti tomu župané dostávali odměnu z knížecího podílu a jinak byli odkázáni na přírůstek daní. Tyto *obroky* - jak bychom s určitými rezervami mohli soudit z jiných případů - *spočívaly patrně v desátku* (*decima de annona et peculia*), který plynul *ad partem fisci*, z odvádění dávek sena (*herbaticum*) a z některých povinností jako byly *mansiones* (*mansionaticum*), *foderum* a *paratae* a některé *angarie*.⁹³ Podle údajů z Bulharska šlo o měřicí žita a prosa a džbán vína.⁹⁴ *Obroky* měly dvojí charakter a kumulovaly jednak daně svobodného obyvatelstva panovníkovi, jednak měly s právní závislostí svobodných na panovníkovi charakter veřejnoprávní renty. Určité srovnání pro jejich postavení by se také nabízelo se státními rolníky (*paroikoi*) v oblasti Byzance, označovanými také jako *georgoi eleutheroi*, resp. jako drobní vlastníci i termínem *kyrioi*.⁹⁵ Podobný svým obsahem byl írán. termín pro člena vesnické obciny *mard-i šahr*. Íránské označení *degkan* a byzantské *kyrios ton choriōn* bylo blízké mezopotámskému označení *mari quirie* (5.-6. stol.), tj. ozna-

čení pro už svobodné a z obciny vydělené vesnické předáky, podobně jako byli sogd. *ky'bšywe*. V íránské oblasti sbírali předáci dávky obyvatel a předávali je státním úředníkům.⁹⁶ Podobné postavení jako *georgoi* či *prostii ljudve* měli též írán. *vastriošan*, arm. *šinakan*, gruz. *mkvidrni* a *mdabiurni*, sogd. *k'ryk'r*.

Srovnáme-li situaci na Moravě s poměry např. na staré Rusi, nacházíme pro tuto kategorii nejprve obecné označení *ljudi* velmi širokého významu,⁹⁷ obdobné lat. *homines* a dále výrazy *smerdi* a *sjabri*. *Smerdi* např. v novgorodské oblasti byli ještě v 11.-12. století vlastně státní rolníci, mající povinnosti platit daně a jiné povinnosti (*protazi, potugi*) a jejich závislost se týkala jen knjaze jako hlavy volosti (tj. na území pod mocí knjaze, podléhali jeho soudům), měli dědické právo (až na odúmř), svá hospodářství, svůj dobytek a tvořili pěší vojsko.⁹⁸ Jejich postavení bylo analogické postavení *ingenii, liberi Slavii* v Podunají. Teprve s růstem hospodářského a mímoeconomického tlaku v dalším procesu feudalizace, s vytvářením výsluh jako beneficií, počala se měnit právní závislost těchto lidí na panovníkovi v závislost osobní, v poddanství, a *smerdové* se dostávali pod patronát knížat a velmožů a stávali se příslušenstvím jejich votčín. Přecházeli tak do druhé kategorie *smerdů*, o níž se na Rusi hovoří už od 11. století, kdy byli nezřídká kladení také už na roveň s cholopy a do protikladu k svobodným. *Cholopi* se už nemuseli zúčastňovat soudů a odpovědnost za ně nesl jejich pán. Řada ustanovení v Ruské pravdě je pro ně potom už obdobná jako pro raby. Ve stručnosti lze na Rusi hovořit o dvou etapách vývoje závislosti původně svobodného obyvatelstva. V první etapě existovalo svobodné obyvatelstvo, které se stalo závislým na panovníkovi a bylo podřízeno jeho, resp. státní exploataci (*smerdové* platící daně). Ve druhé se z nich stávali *poddaní*, *blížící se v určitých směrech k cholopům*, kteří se vyvinuli z kategorie *rabů*, tj. stali se *dominiálními smerdy votčín*, stojícími na pokraji *cholopství*.⁹⁹ Rozbory postavení těchto obyvatel sovětskou historiografií ukazují, že jak daně, které *prostii svobodnii ljudve* odváděli, tak i samo jejich postavení mělo dvojí charakter. Šlo jednak o přežívání instituce svobodného obyvatelstva z minulé společenské formace, jednak už současně o první stupeň jeho závislosti, a to na panovníkovi, což se v mnoha případech pokládá za formu výrobního vztahu charakterizovaného jako feudální.

Na druhé straně není však zpráv, že by výrobní činnost prostých svobodných občinníků byla ovlivňována nebo řízena státní mocí jako tomu bylo v řadě případů na Východě. Nicméně v těchto souvislostech nelze přejít skutečnost, že v soustavě ekonomiky raného feudalismu se objevují specializovaně zaměstnaní lidé panovníka, jako byli vinaři, včelaři, kováři, rybáři r. 777 u Enže; po darování klášteru Kremsmünsteru se

z nich stali *homines* kláštera. Z pramenů se dovídáme také o řadě osad, které byly pojmenovány podle výrobní činnosti svých obyvatel, zřejmě v souladu s ekonomickými potřebami panovníka a dvora. V oblasti na sever od Dunaje, jsou takové služební osady dosvědčeny ve značném množství a svým názvem prozrazují činnost svých obyvatel.¹⁰⁰ Jde o místní jména, která mají v základě jména činitelská nebo názvy zaměstnání (končící na -arь, -ačь/-čь/, -nikъ/-n-ikъ/, -ocъ) a některá další na -anъ, -adъ aj. Náleží sem např. označení ručnici, jemnici/jamnici, kovači/kovali, mečari, kolari, kadari, bučari, brězolupi, korolupi, pacetlukъ, přestavlukъ, tesari, ščitari/štitary, žrnosekъ, žernovníkъ, strgari/strhaři, solaři/solnici, grnčari, smolnici/degъtari, kladerubi, vozokani, včelari, medovari, mednici, lovci, psari, sokoli, sokolnici, bobrovnici/bebrovnici, rataji, rolnici, orači, svinari/bravari, oslari atd. I když mnohé z těchto místních názvů se objevují až dosti pozdě (ve 14. století), jazyková analýza ukazuje, že názvy řemeslnicko-výrobní povahy nevznikaly až po 12. století, ale sahají svým původem do 9. a hlavně do 10-11. století.¹⁰¹ Tento filologický závěr byl ovšem učiněn převážně na základě materiálu z oblasti dnešního Slovenska a Pannonie (největší nahuštění takových místních jmen se objevuje v bývalých stolicích Nitranské, Tekovské, Novohradské, dále Veszprémské a Zalanské). Pokud tato jména lze sledovat i na Moravě, vyskytují se na území bývalých krajů Olomouckého, Přerovského, Znojmského a Brněnského,¹⁰² a pokud jde o severní část dnešních Dolních Rakous, nalézáme je v severní části Vinné čtvrti (Weinviertel: kraj Mistelbašský a Hollabrunský). Nápadné je, že názvy tohoto typu naprosto chybějí v oblastech dolního a středního Pomoraví. Vysvětlení tohoto jevu se nabízí ve vícenásobném zpusťování této oblasti, počínaje koncem 9. století a pokračujícím i ve staletích dalších, kdy většina osad v těchto oblastech zanikala. Tato skutečnost může přispět k názoru o možnosti vzniku těchto osad již v 9. století.¹⁰³ Na druhé straně soustředění osad v blízkosti středisek 10.-11. století, zjevné z pramenů, vede badatele k tomu, aby spojovali jejich vznik nejdříve s touto dobou, zvláště když archeologické výzkumy ukazují, že řemeslná výroba byla v 9. století soustředěna v hradištních aglomeracích. Jak vyplývá z rozboru služebnických osad v Uhrách, považovali se jejich obyvatelé za svobodné (ještě r. 1186) a v čas války sloužili dokonce *in equo proprio* (1. polovina 11. století).¹⁰⁴

O druhé etapě vývoje a současně kategorii či části třídy závislého obyvatelstva jsme zatím pro oblast středního Podunají nehovořili, i když zmínky o této kategorii (*servi*) zde již byly učiněny. Její vznik souvisel do značné míry také s vytvářením světských a církevních beneficí a individuálního soukromého vlastnictví nebo s rozšiřováním dosavadní-

ho. Výsledkem byla přeměna prostých svobodných lidí v poddané, v něž se počali měnit i rabi, usazovaní na půdě. Na Rusi souvisel tento proces s uzurpací pozemkového majetku kyjevskými knížaty a podle Pověsti vremennych lét k tomu došlo u Drevljanů, Krivičů a Slověnů kolem pol. 10. stol. zároveň s ustanovováním soudních a správních řádů. Tento proces pokračoval na území pod vládou kyjevských panovníků ještě ve druhé polovině 10. století, i když jeho počátky v oblasti Poljano-Rusi a Severů spadají již do dob dřívějších.¹⁰⁵

Poddaní = servi

Ve středním Podunají je existence této druhé etapy závislosti, tj. poddaných lidí, už v 9. století nesporná. Jde o kategorii, kterou prameny označují *servi*. Pokud jde o Slované připomínají se *servi Sclavi*, náležející klášteru Kremsmünsteru. Původně za obdělávané státní (královské) pozemky platili v župě Grunzwiti r. 828 *census* hraběti Župy. *Servi* se stali až toho roku, kdy přešli *de nostro jure* (tj. krále a jeho aparátu) *in jus et dominationem* kláštera, jeho rektorů a ministrů. Podobně tomu bylo se Slovanů na Ipuši r. 832. Dále prameny připomínají *liberi vel Sclavi*, kteří s připadnutím pozemkového vlastnictví církvi přešli r. 853 pod pravomoc rektorů, ministrů a advokátů řezenského kláštera a byli osvobozeni od královských hraběcích soudů a z účasti na vojenských taženích. Týž osud postihl r. 857 svobodné Slované na panství niederaltaiského kláštera.¹⁰⁶ Je pozoruhodné, že prameny zde používají obecného označení *homines* (tj. *ljudbe*) pro obě kategorie, jak pro *liberi-ingenui*, kteří se vlastně teprve stávali *servi*, tak pro dřívější *servi* (853: *homines ibidem commanentes... liberi et servi, super hominibus liberis vel Sclavis*; 857: *homines ipsius monasterii, tam ingenuos, quam servos, Sclavos et accolas super terram ipsius commanentes*; 888: *homines tam ingenuos quam servos*).¹⁰⁷ *Servi* byli svázáni se svými pozemky, z nichž platili *census* (896: *mansi cum pleno censu*, cf. i případ z mohansko-ratenické oblasti Slovanů r. 864: *duos mansos cum supersedentibus tributariis, tributarii in censu vel tributo solvere debent*).¹⁰⁸ Velmi instruktivní pro přeměnu první kategorie (*liberi*) ve druhou (*servi*) je případ z konce 8. století. Týká se Slovanů, jinak označených *homines*, žijících na pozemcích náležejících bavorskému vévodovi, jemuž platili *opus fiscale* či *tributum iustum*. V r. 777 byly tyto pozemky darovány kremsmünsterskému opatství a zmínění Slované dostali na vybranou, *si voluerint iam fatam terram tenere, ad preserviendum contra ipsam casam dei teneat, si vero noluerint, liberi discedant*. V potvrzení k r. 789 (falzum z 10. století) se píše přesněji: *si vero illi Sclavi rectum census et laudabile servicium facere voluerint, terram illam possideant, sin autem, liberi discedant*.¹⁰⁹ Dále se pak v rekapitulaci vzpomínají *domi et curtes, servi et ancillae (seu) tributales* a další nemovitosti. Velmi zřetelně z toho vyplývá, že pokud *liberi* seděli na královských

(vévodských) pozemcích darovaných církevní institucí a neodešli jinam - r.853 se dokonce žádalo, aby k tomu nebyli nuceni (pochopitelným zájmem bylo, aby zůstali) - stávali se z nich servi, poddaní, odvádějící naturnální rentu, census, a přecházeli z veřejno-právní administrativní státní sféry do soukromoprávní oblasti světského nebo církevního vlastnictví.

Pokud jde o Moravu nemůžeme tuto kategorii obyvatel v nomenklatuře pramenů přímo zjistit, nicméně v rámci vývoje pozemkového vlastnictví nelze její formování vyloučit, zejména též vzhledem k existenci této kategorie na středním Dunaji koncem 8. a běžně v 9. století. Lze se také domnívat, že určitý kvalitativní pohyb v utužování závislosti a posléze v nastolení poddanství mohli nastat po velkých pustošeních Moravy Franky koncem 60. a počátkem 70. let, kdy bezpochyby došlo ke značnému narušení hospodářské rovnováhy země. V následujícím období obnovy hospodářského potenciálu a jeho zvyšování mohla být řada míst udělována jako beneficia a osídlována novými kolony a zajatci z válečných výprav, tehdy (874-884) právě podnikaných. Např. při výpravě do Pannonie se nejen připomíná, že tam byli pobiti servi, ale že velká část obyvatel byla odvedena ze země do zajetí (na Moravu) a tam uvedena in servitudinem,¹¹⁰ což může znamenat, že byli usazeni jako servi, i když to nevylučuje ani jejich postavení jako mancipií, z nichž se teprve časem mohli stát servi. K tomu lze uvést i zprávu z Východní marky k r. 979, kdy pro nedostatek servů - po zpustošení země Madary - byli usazováni na pozemcích pasovského biskupství svobodní jako koloni a stali se z nich servi; podobně se zřejmě stalo i s kolony z Čech usazenými v těchto letech na Perschlingu.¹¹¹ Současně se i část vrstvy dotud svobodných prostých dostávala v těsnější závislost a stávali se z nich poddaní (servi) nových vlastníků. Sám termín servi pro poddané na Moravě i v Čechách byl běžný ještě v dalších staletích vedle termínů jiných (např. ascriptii, originarii) a také obecného nespecifikovaného homines a později i chlapí.¹¹² Na Rusi se pro poddané užívají termíny izgoji, rjadoviči, sjabri aj., dále přetrvává označení smerti.¹¹³ V prostředí byzantském by určitou analogii představovali mortites (8. stol.), gruz. glechni. Náleží sem též srbští kmetiči (z dácko-řec. kómetai), tj. lidé kmeta a polský termín kmieci. Termín servus byl běžný též v raně feudálních Uhrách, i když ne vždy s pevným významem. Většinou šlo obecně o označení každého, kdo sloužil, nicméně od 11. století se používal většinou jako označení poddaného.¹¹⁴

Vcelku budeme moci s jistotou hovořit na Moravě pro 9. století o existenci třídy závislého obyvatelstva. Nejnižší stupeň v ní představovali otroci (rabi-mancipia). Největší skupinou byli ingenui-liberi či prostiti ljudve, simplex populus a mezi nimi a z obou se počala vytvářet skupina poddaných. Zda můžeme na Moravě uvažovat o vytváření

systemu služebnostních osad už v 9. století, nelze odpovědět; z dosavadních výzkumů vyplývá, že těžišťe specializované výroby bylo spíše soustředěno do větších aglomerací a vojensko-správních středisek. Celý vývoj souvisel na Moravě s dalším vydělováním soukromého pozemkového vlastnictví a s vytvářením podmíněných držebností a alodiálních majetků, jak tomu bylo běžně a na rozdíl od Moravy je evidentní v Pannonii, Východní marce, Karantánii aj.¹¹⁵ I bez přímých písemných svědectví je nutno s rezervou uvažovat o určitých formách vlastnictví i v poměrech moravských, jak to ukazuje Pribinův majetek v Nitře a pak v Pannonii.

Vedle výše uvedených termínů a kategorií obyvatel Moravy nalézáme v pramenech ještě některá označení další. K ekonomicky závislému obyvatelstvu náleželi např. dvěžbnici¹¹⁶ (do maďarštiny přešel termín jako dolgozni), zřejmě lidé odpracovávající si zapůjčenou hodnotu, jejich společenské zařazení blíže neznáme a snad by je osvětlila analogie rus. zakupů. Jinou kategorií byli mvzdnici, obecně lidé pracující za mzdu,¹¹⁷ jejichž analogií mohou být byzant. misthitoi, ruští najmiti nebo sogd. mr'z. Nesvobodné postavení měli plěbnici, tj. zajatci, jichž bylo např. r. 867 propuštěno na svobodu na devět set.¹¹⁸ Jinak si svou hodnotu (čěna) museli odpracovat za roční mzdu ve výši tří stýjazů (stblęzv = solidus, nomisma). V Ekloze, která byla předlohou příslušné pasáže v Zakoně, se výše mzdy na rozdíl od Zakona neurčovala. Přitom moravský Zakonъ sudnyj ljudemъ cení práci zajatce o třetinu výše než ustanovení byzantská: mercede quotannis binis solidis aestimanda.¹¹⁹ V případě neodpracované plné hodnoty jeví se postavení zajatců nejasné a můžeme jen předpokládat, že se nelišilo příliš od postavení rabů, pokud se z nich brzy nestávali servi, jak by mohla nasvědčovat relace o zajatcích z Pannonie r. 884.¹²⁰ Jiným termínem a skupinou obyvatel, která souvisí asi také s 9. stoletím byli dušbnici,¹²¹ jejichž označení přešlo do maďarštiny jako dušnok. Týkalo se člověka daného církvi pro remedio animae, není však jisté, kdy a v jakém postavení, zda poddaného nebo otroka.¹²² Konečně je možno uvést též termín svobodníkъ, který byl označením otroka propuštěného na svobodu.

V závěru této části lze přes potíže dané neúplností dochovaného materiálu konstatovat možnost existence svrchovaného velkého pozemkového vlastnictví vládnoucí třídy a jejího představitele, resp. představitele státu; panovník měl výhradní dispoziční právo na pozemkový fond země. Vlastnictví mělo vykořistovatelský charakter, který zajišťovala státní organizace. Souběžně se jeví reálnou existence a trend vytváření soukromého pozemkového vlastnictví individuálního charakteru, na počátku z hlediska státu spíše držby, a dále trend odměňování výsluhami, nejprve ve formě darování podílu z renty, postupně i pozemků obhospodařovaných

plátcí renty. Potíže se objevují při analýze třídy závislého obyvatelstva, uvnitř které je nutno diferencovat výraznou skupinu otroků, jejichž práce byla rentou v úkonech, a ekonomicky rozhodující skupinu svobodných a na panovníkovi, resp. státu závislých vesnických občin, odvádějících veřejnoprávní rentu naturální i v úkonech.

Některými fenomény (vlastnictví pozemků státem - panovníkem, závislost občin, veřejnoprávní renta, prvky otrokářství) se moravská společnost blížila typům, o kterých se zdůrazňovalo, že se po dlouhá období rozvíjela na Východě. Dočasně a krátce lze však některé jejich prvky nalézt i v oblasti západní Evropy, zvláště pak na východ od Rýna ve východofranské oblasti 8.-10. století. Jejich přítomnost výrazně vystupuje v prostředí byzantském 6.-10. století, kde se však současně uplatňují též individuální formy vlastnictví pozemků a výrobní vztahy, považované v západoevropském prostředí a pro ně - a nezřídka i mimo ně - za jediný kánon a typické kritérium feudalitity ve světovém měřítku. Typ společnosti popsaný v moravském prostředí lze zřejmě nalézt i v jiných zemích, východních, kde přetrval celá staletí, avšak i západních, kde představoval poměrně krátké přechodné stádium, v mnoha případech obtížně registrovatelné. Společnost tohoto typu řadila se v historiografii nezřídka k otrokářské společenské formaci, spatřovaly se v ní rysy východního, resp. asijského výrobního způsobu,¹²⁴ případně se uvažovalo o zvláštním přechodném období nezřídka s úsilím různých badatelů označit je za zvláštní občinno-otrokářskou, otrokovlastnickou, otrokářsko-feudální nebo pro(to)feudální formaci. Novější výzkumy ukazují,¹²⁵ že šlo o přechodný univerzálně rozšířený typ vznikající třídní společnosti, která vykazuje kromě přežitků rodově občinného zřízení jak prvky otrokářské, tak zárodky feudalismu a další trend k feudalizaci. Na Moravě i v jiných zemích prozrazuje obojí jednak už závislost občin a jejich svobodných obyvatel na státu - panovníkovi, jednak proces šíření soukromého pozemkového vlastnictví individuálního typu a s tím spjatý vznik poddaných: část pocházela z otroků, kteří se usazením na půdě stávali nevolníky, část ze zajatců usazených na pozemcích a část poddaných vznikala přeměnou jejich sociálního postavení, když přecházeli z veřejno-právní sféry do soukromo-právní velmožů. Proto se v marxistické historiografii takové společnosti velmi často označují jako raně feudální nebo - pokud se jako norma nebere sám vznik feudálních vztahů, ale až pozdější stav pevně rozvíjené feudální společnosti - píše se o společnosti nalézající se v procesu genese feudalismu. Oba termíny se používají pro charakterizaci vývoje jak v oblasti západoevropské,¹²⁶ tak v byzantské, východoevropské¹²⁷ a dále i v západoasijské,¹²⁸ vždy ovšem s vědomím variantnosti a specifičnosti vývoje jednotlivých oblastí i uvnitř nich v rámci obecného procesu feudalizace.

2 Vládní organizace moravského státu

Existence dvou protikladných třídních seskupení, jakými byli na jedné straně knížata, velmoži a privilegovaní a na druhé obyvatelstvo různých stupňů a rysů závislosti, byla dialekticky spjata s vytvářením orgánů násilí, schopných a určených k udržování a utvrzování vyvíjejících se třídních vztahů uvnitř moravské společnosti. Utvářela se státní organizace a formace vládnoucí třídy, plnící kromě vnitřní funkce i vnější, tj. politicko-diplomatickou a vojenskou obranu ovládaného území proti zahraničnímu nepříteli. S vnitřní funkcí, tj. zabezpečování vládnoucích složek a jejich mocenského aparátu souvisel však také charakteristický rys vnější funkce, expanzivní ráz raných států jako prostředek ekonomické sanace domácích hospodářsko-spoločenských potřeb vlastních vládnoucích a privilegovaných vrstev. Dokladem procesu vznikání státní formace je archeologií zjišťované separování vládnoucí vrstvy od ostatního obyvatelstva ve střediscích vládní a vojensko-správní moci, opevňování hradbami, jak tomu bylo např. na hradisku Vally u Mikulčic už od 7. století a snad i dříve.

Ponecháme-li stranou některé tendence a metody historiografie nedávných let, nemůžeme než v souladu s progresivními trendy současného marxistického dějepisceví uvažovat o tom, že na území staré Moravy etatická vývoj začíná už v procesu usídlování slovanských etnik. Počátky tohoto procesu nelze samozřejmě zaměňovat se situací známou z 9. století, o níž nám jde. Hovoříme-li, že na Moravě mohla ve druhé třetině 6. století existovat natolik silná moc, která mohla poskytnout nejen azyl, ale i pomoc langobardskému pretendentu Hildigésovi, usuzujeme na ni většinou jen proto, že šestitisícové slovanské vojsko předpokládá vyspělý stupeň organizovanosti. Příslušnou formu mělo nepochybně i vytváření útvarů a panství Vinidů-Slovanů, kteří si zvolili za svého krále Sama (626-661). Vlastní proces vznikání státu měl dlouhodobý vícegenerační průběh a existence takového státu na Moravě v 9. století předpokládá delší předcházející období narůstání třídních vztahů a formování státní organizace.¹²⁹ Strukturu moravského státu známe ovšem spíše z jeho zralejšího stadia vývoje ve 2. polovině 9. století.

Obyčejně
perwani-
ka
V čele moravského státu stál panovník, označovaný v domácím prostředí tradičním výrazem *knědзь*, totožného původu a významu jako souvěké hermánské *chünig*, překládané podobně jako pozdější ruské *knjazь* do latiny termínem *rex*. Je proto přirozené, nacházíme-li např. u bulharského krále Michajela v domácích pramenech označení *knęzь*, resp. turk, *kagan*, mong. *chan* a v zahraničních latinských *rex*. Obdobně tomu bylo i v případě už zmíněných ruských (velikých) *knjazů*, označovaných též titulem *chakan* nebo *šdžinšdž*. Rovněž avarské *kagan* se převádělo do latiny jako

rex. Šlo o označení, které se tedy dávalo i slovanským panovníkům vedle jiných titulů (řec. *hégemon*, *archón*, lat. *dux*) už koncem 6. století (*rhégēs* Slověnů), v 7. (např. Sámó) a v 8./9. století (u Obodritů, Veleťů, Moravanů). Ve formě *rhéga* bylo koncem 6. století známo v jazyce Slověnů na sever od dolního Dunaje. Byl to až důsledek tendenčních koncepcí východofranských ideově politických představ a výkladu římské univerzalistické ideologie, zda dávala východofranská analistika panovníkům svých sousedů, na něž východofranští králové od verdunských dohod r. 843 vznášeli své nároky, označení *dux*. Tak byli označeni Mojmír I., Rostislav, Slavomír, Svatopluk I. i Mojmír II. ve východofranských pramenech, zejména Fuldských letopisech a textech na nich závislých. Takového označení se nadále drží tendenční německá historiografie, stěžejí lze však takové zdůvodnění převzít k označování moravských panovníků, když označení *dux* se pro ně co do počtu pramenů používalo v 9. století dosti ojediněle a většina pramenů používala označení jiná.¹³⁰

Vedle zcela obecného a víceznačného označení *princeps*, kterému odpovídá řecké *archón*, používaného pro celou škálu hodnostářů, náčelníkem vojenského oddílu počínaje a císařem konče, v západofranských letopisech byl takto označen Rostislav, v papežských listech Svatopluk, řeckým termínem oba¹³¹ - používala franská analistika pro Rostislava označení *regulus*¹³² (s akcentem imperiálnímu hlediska) a *rex*.¹³³ Podobně byl titulován *rex* i Svatopluk, a to v řadě dalších pramenů.¹³⁴ Výslovně se uvádí jeho dosažení královské hodnosti (*regni fastigium*) a titulem *rex* je označen také v papežském listě r. 885,¹³⁵ i když předtím byl obecně nazýván jako *princeps* (879) a také *comes* (880), ovšem fiktivního panství papeže jako hlavy křesťanského světa, nikoliv ve smyslu franském.¹³⁶ Mezitím však na Moravě našel uplatnění poprvé ve slovanských zemích nový ekvivalent za *rex*, a to *král*,¹³⁷ který přešel do maďarštiny jako *király*. I když se v domácím prostředí zpočátku pro domácí panovníky asi neujal, protože připomínal příliš Karlovce, v dalším vývoji v západoslovanské oblasti postupně odsunul svým druhým postavením v hierarchické stupnici imperator-rex-dux význam titulu *kněždě*, zbavil ho identity s termínem *rex* a ztotožnil s označením *dux*; k této skutečnosti přispěl i vliv ideologického významu používání termínu *dux* ve východofranském prostředí. Latinské hierarchické stupnici měla sice odpovídat stupnice *césar*-*král*-*kněždě*, avšak *césar* zůstalo vyhrazeno jen pro císaře v Konstantinopoli a termín *král* byl zřejmě specifikován jen pro karolínské císaře a krále,¹³⁸ takže pro domácí prostředí se v 9. století nadále používalo označení *kněždě*, i když nesporně s vědomím identity postavení moravských panovníků s ostatními králi římského univerza. Nasvědčují tomu i tituly dávané Svatoplukovi např. v pramenech arabských jako *ra'isu r-ru'asá* nebo *malik*, příp. v perských jako *padi-*

*šáh*¹³⁹ a přímo výslovné upozornění, že král (*malik*) Slovanů je nazýván *k.nán/z*.¹⁴⁰ Dynastie, která vládla na Moravě, byla označována Mojmírovci (*Moimarii*), lze-li takto číst údaj petice bavorského episkopátu.¹⁴¹ Šlo o dynastii dědičnou, která ovládané území a jeho obyvatele považovala za *regnum suum* (např. *Zwentibaldi, terra tua* (Sfentopulci), apod.) a svou moc a vládu za teokratizovanou, neboť *otv boga vlast' priemše* či jinak vládli *bogomv ustimv, divina gratia*.¹⁴²

Jiným zcela obecným označením každého vládce byl termín *vladyka*, uplatněný jak pro východního (rhómejského) či byzantského autokratóra augusta či *basileia*, tak pro západofranského imperátora augusta původu franského, nebo pro východofranského krále¹⁴³ či konečně pro moravského panovníka.¹⁴⁴

Vedle panovníka vystupují v pramenech další knížata, s nimiž Rostislav nebo Svatopluk držel radu - *sv knězdi svoimi, cum principibus suis*.¹⁴⁵ Není však zcela jasné, o koho šlo, zda o domácí knížata nebo sousedních zemí. Srovnání s poměry staré Rusi by naznačovalo rozdílnosti postavení skupiny knížat (cf. *městnyje knězdi, principes regionum*)¹⁴⁶ od skupiny velmožů i poměr obou skupin k panovníkovi: *velikij knjaz ruskij... i vsi iže sutv pod rukoju jeho, světlych i velikich knjazv i jeho velikich boljarv*, nebo dále: *velikij knjazv našv... i knjazv i boljare jeho i ljuđe vsi Rusvstii*.¹⁴⁷ V těchto případech šlo o knížata východoslovanských knížectví podřízená velikému knязu v Kyjevě, příp. o údělná knížata jím tam dosazená. V chorvatském prostředí takovému postavení moravských knězdů mohli odpovídat banové (*duces*), stojící v čele některých provincií.¹⁴⁸ Ve východních oblastech se rozlišovala knížata-příslušníci dynastie (cf. írán. *vaspuhrakan*, gruz. *sepetsuli*) od ostatních rodových knížat; také v anglosaském prostředí byl speciální název pro příslušníky dynastie: *aethelinges*. V Bulharsku by snad odpovídající postavení zastávali představitelé deseti komitátů, o nichž se píše k r. 866,¹⁴⁹ ve Východní marce to byl *praefectus, dux* či *comes terminalis, marchio*, jemuž byli podřízeni místní *comites* a podobně tomu bylo v Pannonii a v Karantánii. *Cnezi*, uvádění později v rumunském prostředí,¹⁵⁰ souvisejí sice nesporně se slovanskými knížaty, nicméně v cizím prostředí toto označení se vztahuje na představené obcí nebo menších území, obdobně jako *knezi* pod vlivem byzantských řádů v srbském prostředí.¹⁵¹ Pokud jde o poměry Velké Moravy nic nebrání tomu, abychom takové knězde nespojovali např. s dosazenými knížaty v Nitransku, Vislansku, Bihorsku aj., přičemž by je bylo možno považovat buď za příslušníky Mojmírovců nebo moravské, příp. i tamní aristokracie. I když bychom mohli i na Velké Moravě odlišovat skupinu knížat od velmožů, nomenklatura písemných pramenů není vzhledem k dalším termínům přece jen dostatečně vyhraněná na rozdíl od některých jiných zemí,¹⁵² kde se rozlišuje mezi vazalskými knížaty (např. írán. *šahrdaran*, arm. *bdeachš* -

Srovnání s krumky jiných slov

knížata

5.-7.stol.) a knížaty rodovými domácími (írán. *vazurgan*, arm. *nacharar*, gruz. *mtavarni*).

Knězdi-principes patrně byli odlišováni od další kategorie označené *Moravjgne*, ale je už otázka, nakolik se s nimi kryjí nebo od nich liší právě moravští *velmopži*, *primates*, *optimates* či *nobiles viri*, případně dále *čvstnii*, *čvstivi*, *dobrorodnii* i *bogatii mopži*¹⁵³ (cf. s' *velmopžami* i *sudiami svoimi na suděch sědęše - s' končęnem že knęžemę glagolomę velmopža zemęskiję i rotnici i sovętnici*).¹⁵⁴ Konečně je zde i otázka vztahu knížat k označení Moravané. Srovnáme-li pasáže Žit. Konstantina a Žit. Mefodija po této stránce s nomenklaturou papežských listů (z let 880, 885), lze zjistit, že místo moravských termínů *knęzdi* nebo *mopži* (s příslušnými epithety) se tu objevují latinská označení *nobiles viri* a *primates*. Vedle nich se uvádí pouze *populus* Svatoplukův či jeho země, u něhož nemusíme být na rozpacích, pokud jde o totožnost s označením *Moravjgne*, které se patrně vztahovalo i na velmože. Zůstává však otázkou, zda označení *nobiles*, *primates* můžeme dávat do spojení s označením *knęzdi*, jehož latinský protějšek by jinak v papežských listinách viditelně chyběl a zda tedy v těchto pramenech nesplývají obě skupiny, tj. knęzdi a velmopži v jedinou. Údaj ruské redakce Žit. Konst. (vatik. rkp.) rozlišuje sice mezi knížaty a velmoži (*sv knęzdi svoimi i sv bojarimi*), avšak poslední výraz tu nahrazuje označení *Moravjgne* jiných rukopisů. V každém případě však tato označení reprezentují vládnoucí třídu Moravanů, bohaté a urozené vlastníky pozemkového a movitého majetku a lidí. Spolu s vrstvou privilegovaných (*populus*) zaujímali místa a funkce ve vládním, administrativním, vojenském, soudním a fiskálním aparátu státu. Jejich postavení bylo analogické postavení velmožů např. v Chorvatsku, kde byli označováni jako *proceres*, *primates*, *nobiles*, v Srbsku, kde se setkáváme s označením *nobiles*, *magnates*, *maiores*, v Bulharsku, kde se objevují *maiores*, *primates*, *proceres*, hodnostáři označováni *boili* či *esō* (tj. u dvora) a *exō* (tj. v provincii) *boliades*, sociálně rozlišovaní (*mediocres*, *minores*). Na Rusi představovali skupinu velmožů *boljaři*.¹⁵⁵ Analogie lze pro ně nalézt ve franských *primores*, *optimates*, *nobiles*, v byzant. *dynatoi*, anglosas. *earls*, dále je lze srovnávat s arm. *azaty*, gruz. *aznaury* 6.-8. století nebo írán. *degkany*, kterými Sásanovci v 5.-6. století vystřídali *vazurgany* či *vaspuhrany*, případně lze uvést též sogd. *stk'r*.¹⁵⁶ Všichni byli vázáni k panovníkovi věrností (*fidelitas*) a byli jeho *vęrnii* - *fideles*. Privilegium z r. 880 uvádí *nobiles viri fideles* ve spojení s *omnis populus terrae* (Moraviae) *tae* (Sfentopulci) a z dalšího textu je patrné, že termín *fideles* se týká i populu, co je pak zcela zřejmé z listu Štěpána V. r. 885, kde se za *fideles* tui považují *primates ac reliquis terrae populus*.¹⁵⁷ *Fideles* byli svému panovníkovi také velmoži a privilegovaní např. v Chorvatsku, Bulharsku aj.¹⁵⁸ Domácí prameny používají pro ně označení *vęsi Moravjgne*

ne, ljudbe Moravęstii, vęsi ljudbe stranę Moravęskychę, ljudbe naęi,¹⁵⁹ která sice v širším významu platila pro velmože i privilegované, v užším pro *populus* jako označení politických představitelů a činitelů národnosti Moravanů. Pod termín *populus* náleží zřejmě zařadit i nižší funkcionáře dvora, správně vojenského aparátu a soudního a daňového systému.

Ústřední vládní moc se soustřeďovala na dvoře panovníka. Poznání jeho významu jako řídicího centra nabývá pro charakteristiku státního vývoje prvořadě důležitosti.¹⁶⁰ K užšímu okruhu panovníka náleželi *svętvęnici*, jejichž společenské postavení za vlády Svatopluka ukazuje charakteristika jednoho z nich *drugę bogatę* a dále poukaz, týkající se Rostislava, jenž svolal radu (*svętvę*), složenou z *knęzđů* a z *Moravjgnů* (či knížat a bojarů podle vat. rkp.).¹⁶¹ Od rady je nutno odlišit *svborę*, pro jehož existenci svědčí např. pasáž *svbravęše že vęsę ljudi Moravęskiję*,¹⁶² jehož se zřejmě mohly zúčastnit všechny svobodné a privilegované vrstvy. Ačkoliv *svborę* není jinde výslovně uveden - pouze pro širší radu (tedy spíše ve významu *svętvę*) císaře Michaéla (*svborę sv patriarchi i sv boljari svoimi*)¹⁶³ - zdá se, že je o něm řeč ještě k r. 873 a snad v r. 885.¹⁶⁴ Kromě toho tentýž výraz označoval také církevní shromáždění. Z prostředí církve pocházelo také vedení panovnické kanceláře, jejich existenci naznačuje korespondence s papeži, Byzancí, západními císaři, východofranskými králi aj. osobnostmi. Zdá se, že funkci kancléře zastával po určitou dobu Johannes z Benátek a o její vedení pečoval arcibiskup Metoděj a také biskup Viching.

Mezi přední *svętvęniky* a *drugy* panovníka příslušel *vojevoda* (*dux* či *stratęgos*), termín který přešel jak do řečtiny (*boeobodōs*),¹⁶⁵ tak do jiných jazyků (rum. *volevod*, maď. *vajvoda*, *vajda*). Svým vojenským charakterem, postavením a funkcí se termín *vojevoda* odlišoval od termínu *knęzđ*. Plyne to např. z pasáže: *i posla... svbrati vęsę paty i vojevody i męstnyję knęze*.¹⁶⁶ Jako další příklad rozlišení lze uvést: *chvalę i poklonę i čvstę otr cęsarę že i knęza i vojevoda i otr vęsego dychanija priimati*;¹⁶⁷ podobně se rozlišoval *knęzđ* ili *vojevoda* v *Zakonně*.¹⁶⁸ Naproti tomu, zatímco Žit. Konst. uvádí, že Metoděj měl *vojevodęskij sanę*, Žit. Mefodija píše, že obdržel *knęženie*,¹⁶⁹ čemu lze rozumět tak, že byl místodržitelem slovanského knížectví. Vojevoda jako velitel vojska a vojevodstvo vystupuje běžně také na Rusi a *vojevoda* byl zde označován jako muž panovníka: *azę jesmę mužę jęgo* (968).¹⁷⁰ Později nalézáme označení vojevodů pro volené představitelů jednotlivých oblastí (např. na území Rumunska v 10.-13. stol.).¹⁷¹ V oblasti Srbska byl vojevoda představitelem nejvyšší hodnosti ve vojsku,¹⁷² v prostředí chorvatském bylo označení *banove* (*boeanoi*) překládáno *hercezi* ve významu místodržících zemí náležejících k panství chorvatských králů.¹⁷³ Na Moravě a na Rusi náležel *vojevoda* svou hodností zřejmě k panovníkovu dvoru, o jehož

hodnostářích víme na Moravě na rozdíl od jiných zemí velmi málo, případně jen to, co si můžeme domýšlet podle souvěkých analogií a snad také podle nomenklatury převzaté Maďary.¹⁷⁴

Nalézáme např. označení nádorispán (z *na(d)vorbnii županъ*), tárnok (z *tovarnnikъ*), asztalnok (ze *stolbnnikъ*), tiszta (z *tysejebnikъ*) ad. Pro analogii jsou velmi instruktivní poměry v tehdejší Chorvatsku. Jeho panovník rozhodoval závažné věci s radou (*consilium*) všech županů (*zupani, iupani*), jinak označovaných za *fideles* a *primates populi* (852, 892, 925). Mezi nimi lze rozlišit župany jako správce některých oblastí a vlastní zástupce panovníka v nich (Klis, Hljevno) a župany jako dvorní hodnostáře. Mezi nimi se na prvním místě uvádí župan palatin (palácový či nádvorní župan), který vystupoval též ve funkci vojevody, měl vojvodský sanъ. Dále se tu uvádí ž. *maccharius* (palcátník, pozd. mečník), ž. *cavallarius* (maršálek), ž. *camerarius* (komorník, *tovarnnikъ*), ž. *pincernarius* (čášbník, *poharbnikъ*, maď. poharnok), ž. *armiger* (štítník) ad. Dále se později připomínají župané volar, ubrusar, vratar, ključar, sokolar, bravar, psar aj.¹⁷⁵

Ačkoliv na hodnostáře Rostislavova a Svatoplukova dvora můžeme usuzovat jen z některých náznaků, župané nesporně existovali. Některé zprávy nasvědčují tomu, že také na Moravě se objevuje označení *župan, županъ*. Podle údajů Ibn Rusty byli *šubandž*(ové) zřejmě správci provincií, byl jich větší počet a sídleli v centrech svých žup. V čele županů stál *ra'isu r-ru'asá*, jehož jméno byl *Sw. jít m. l. k.* (Svatopluk), kterého župané ve svých oblastech zastupovali.¹⁷⁶ Jinak je termín župan znám ze Zakona sudneho, jehož předloha Ekloga má na příslušných místech označení *tabullarioi, archontes*.¹⁷⁷ Z nich první se blíží významem označení *drugъ*, druhý označení *knęzъ gradъskij*.¹⁷⁸ V chorvatském a českém prostředí se termín *županъ* ztotožnil s termínem *comes: suppani seu comites*, ve starochorvatské verzi: *knezove*.¹⁷⁹ V uherském prostředí přešel v označení *išpan*. K osvětlení postavení župana pomůže také údaj o županovi ze sousední Východní marky z konce 8. století - *iopan, qui vocatur Phisso*, který byl společensky roven ostatním bavorským hodnostářům.¹⁸⁰ S župany se setkáváme také v Bulharsku, kde např. r. 1018 byli označováni jako *archontes*, a dále v Srbsku, kde taktéž byli *zupanoi* v první třetině 10. století ztotožňováni s *archontes*.¹⁸¹ Na druhé straně upadlo postavení županů ve slovanských oblastech ovládaných cizími feudály, jako např. v Rakousích a v Korutanech¹⁸² nebo v polabském Srbsku (*seniores villarum, quos lingua sua supanos vocant*).¹⁸³ Na Moravě se však ještě v pozdějších dobách objevuje funkce županů, snad díky jednak tradici, jednak působení českého státního centra a sousedních Uher a to zřejmě v původním významu, jak to mj. vyplývá z *Iura suppanorum* (1189), potvrzených počátkem 13. století pro Znojensko, Brněnsko a Břeclavsko. V nich se rozlišuje mezi župany, kteří byli počítáni k *nobiles* a ostatními *mili-*

tes.¹⁸⁴ Postavení županů pozdější doby prozrazují také údaje o znojemském purkrabím, označovaném též jako *castellanus* nebo *suppanus*.¹⁸⁵

Je pravděpodobné, že župané se rekrutovali z rodové a vojensko-majetkové aristokracie, která se připomíná např. na Balkáně (*zupanoi gerontes*).¹⁸⁶ V 9. století šlo již o státní funkcionáře, vykonávající vládní moc, příslušníky státního aparátu a vojenské administrativy v oblastech, v jejichž centrech sídleli a kde měli své vlastnictví. Tak např. *supanicomites* v Chorvatsku a v Srbsku měli vliv na ustanovení nového panovníka.¹⁸⁷ Župané na Moravě 9.-10. století měli obdobnou funkci jako franští *comites, grafii, anglosas. scirgerefas* nebo *gruz. eristavni*. Název župan je nezdůvodněná spojovná s čín. *šu-ban* (úředník), zprostředkovaným Slovanům v průběhu migrace.¹⁸⁸

Územní struktura moravského státního útvaru je stále předmětem zkoumání jak archeologů, tak historiků a lingvistů.¹⁸⁹ Po dvou desetiletích výzkumu se poněkud vyjasnilo, že oblasti rozšíření variant určitých druhů materiální kultury nelze nazývat kmenovými; metodologie vědeckého poznání odsunula existenci takových útvarů do období rozkvětu rodové společnosti, takže v období jejího definitivního konce, reprezentovaného ve sféře politické organizace knížecími svazy, lze o nich již stěží hovořit. Tím spíše, máme-li na mysli už organizaci státní, za níž se bývalá knížectví měnila v provincie státu. Bylo také přirozené, že se členění území staré Moravy počalo dávat do souvislosti s údaji bavorského díla *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*.¹⁹⁰ V něm se v přímém sousedství východofranské říše a na severním břehu Dunaje uvádí za heslem *Beheimare: Marharii habent XI civitates*. Zdá se dnes dosti pravděpodobné, že označení *Marharii*, pocházející snad už z doby kolem r. 817 nebo až r. 843, se týkalo celého teritoria staré Moravy a že zmíněné *civitates* jsou označením center i s nimi spjatého okolí a že tyto oblasti je patrně možno ztotožnit se župami známými z jiných zemí, v čele se župany.¹⁹¹ Je-li tomu tak, pak na území staré Moravy, tedy na ploše asi 40-42 nebo 60 tisíc km² (tj. včetně Nitranská o rozloze asi 20 tisíc km²) - dvě pětiny plochy však bude nutné přičíst neobývaným krajům - bylo v první polovině 9. století oněch jedenáct žup a také opevněných středisek (*civitates-gradii*), kde se soustřeďovala specializovaná řemeslná výroba, obchod, vojensko-správní, soudní a fiskální aparát. Podle archeologických výzkumů na území staré Moravy lze vysledovat několik sídelních oblastí. Ústřední oblastí Velké Moravy bylo území v povodí střední Moravy. Rozprostírala se až do dolního povodí Moravy a Dyje a zčásti zasahovala až po pravý břeh dolního Váhu. Ze středisek centrální oblasti stojí na prvním místě aglomerace s pevnou ústřední akropolí poblíž Mikulčic, ztotožňovaná s Rastizi urbs r. 871.¹⁹² Z dalších středisek této oblasti je třeba jmenovat sídliště Starého Měs-

ta u Uherského Hradiště, v pramenech později označované jako *Veligrad* (1131),¹⁹³ dále Pohansko u Břeclavě (*Laudentenburch* 1056),¹⁹⁴ Bratislavu (*Brezalauspure* 907),¹⁹⁵ Dívín (ztotožňovaný s Dowinou 864),¹⁹⁶ Kirchberg nad Stillfriedem (1045),¹⁹⁷ Pobedim a Ducové.¹⁹⁸ Významnějšími lokalitami na území v povodí Svatky, Svitavy a střední Jihlavy byly Rajhrad (*Raygrad* 1045),¹⁹⁹ Staré Zámky u Líšně²⁰⁰ a snad Réna u Ivančic. K Moravě patřilo též území v povodí Hané, Rusavy, dolní Bečvy s lokalitami v Předmostí u Přerova, a Zelenou horou,²⁰¹ aj., dále horní Pomoraví, sousedící na severovýchodě s Holasickem. Střediska u Dolních Věstonic a Strachotína²⁰² (někdy též ztotožňované s Dowinou r. 864) a hradisko Oberleis (*Lizza in superiori monte*)²⁰³ byla centry oblasti ležící na soutoku Dyje a Jihlavy a rozprostírající se Göllersbachu. Další oblastí bylo střední a horní Podýjí a patřilo k ní též území v povodí horní a střední Pulkavy, horní Schmidy a Táffy. Z hradisek zmíněné oblasti je možno jmenovat Hradiště u Znojma (1046),²⁰⁴ příp. Messern. K Moravě patřilo i území v povodí řeky Kamp s hradiskem u Thunau.^{205a}

Vyloučit nemůžeme ani možnost, že označení *Marharii* zahrnuje též užší Nitransko,^{205b} zvláště kdyby byl Pribina skutečně jen údělný kníže z mojmírovského rodu. Zmíněné *Descriptio* uvádí však ještě další pro nás zajímavý údaj: *Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Istae sunt regiones, quae terminant in finibus nostris* (tj. Bavor). Údaj není sice v historiografii jednoznačně interpretován, uvažovalo se, že šlo buď o zápis současný prvňmu nebo o pozdější glosu, zachycující stav buď kolem r. 843 nebo až ve druhé polovině 9. století (tedy inclusive hesla *Marharii*), případně, že šlo o označení Moravanů při ústí srbské Moravy, jejichž značná část sídlila též na severním břehu Dunaje.²⁰⁶ Na základě novějších poznatků je možno přiklánět se spíše k závěru, že tento údaj - mj. i pro téměř trojnásobný počet civitates - odráží určitou etapu budování panství Moravanů, Velké Moravy, začínající podle Kónstantina Porfýrogennéta už v Potisí. Bylo by patrně spíše únosné, aby se i oněch třicet žup o rozloze asi 120 tisíc km², z nichž jedenáct bylo na původní Moravě, lokalizovalo nejen na území Moravy a Nitranska, ale i do severovýchodní Pannonie a horního a středního Potisí.

Se župami jako územním členěním státního území setkáváme se v 9.-10. století také v Chorvatsku, kde jich Kónstantinos Porfýrogennétos na území o rozloze asi 95 tisíc km² uvádí celkem čtrnáct; župy měly různou rozlohu.²⁰⁷ Župany a župy známe nyní mnohem lépe také z oblasti srbské²⁰⁸ a ovšem i z území bulharského, kde šlo jak o představitele slovanských žup v postavení až místních knížat, jednak o hodnostáře bulharského dvora.²⁰⁹ Ve druhé polovině 9. století se tu projevil pokus rozdělit území bulharského státu do deseti komitátů (*chóra, zemlja*), jímž

byly některé z žup podřízeny. Označení *župa* se patrně dlouho používalo i pro hradskou organizaci přemyslovských Čech (*officium suppe Cadanensis*-1312). *Beneficium, quod vulgariter suppa vocatur* se připomíná v Polsku,²¹⁰ instituce župy (megye) se uchovala až do novověku v Uhrách, i když pochopitelně s podstatnou změnou obsahu. Na Moravě se připomíná ještě r. 1311 (*officium suppe*), r. 1323 (*munitionem regalem vel castrum aliquod suppe nomine*) a naposledy r. 1342: *ad suppam et cudam Snoymensem*.²¹¹ Označením *cuda* se vyjadřovalo patrně totéž, co ještě později byla *cuda* brněnská a olomoucká (*judicium provinciale*) a župa byla synonymum jak pro provincii, tak pro úřad provincie. Tomu by odpovídalo i postavení chorvatských županů v 10.-12. století, kteří měli *duas partes tributorum* odvádět králi a třetí díl si ponechat.²¹² Uvedená situace na Moravě je ovšem pozdějším stadiem vývoje županů a žup na rozdíl od 9. století, kdy župané - příslušníci aristokracie - se stávali součástí státního organismu. V rozmezí chorvatského státu mimo oblast původního Chorvatska vystupovali vedle županů ještě *banové (duces)* jako místodržící provincií příslušejících k Chorvatsku. Pro polovinu 10. století se výslovně uvádí jedna *banovina* s třemi župami.²¹³ Určité náznaky, že některé župy se staly součástí větší správní jednotky jsou také z Bulharska. Analogické organizace žup nalzáme též pod různými názvy (*opole, pogost*) též v dalších slovanských zemích, např. na území Polska nebo Rusi. Pro poměry Velké Moravy lze též uvážit možnost, nakolik představiteli takových připojených zemí-provincií byli výše zmínění Rostislavovi *knędzi* a Svatoplukovi *principes*. Pohlédneme-li do nejbližšího sousedství Moravy, do Východní marky, zjistíme, že *partes orientales* či *marchia orientalis*, v jejímž čele stál v průběhu 9. století Ratbod, Karloman a v poslední třetině *marchio Aribo*, dělila se na tři hrabství,²¹⁴ jejichž rozloha víceméně odpovídá rozloze žup chorvatských a moravských. Postavení *Ariba*, jinak označovaného prostě *comes*, jehož vlastní komitát byl jedním z oněch tří, se v tomto případě kryje s postavením chorvatských *banů* a pokud lze o tom uvažovat pro Moravu, mohli být jejich analogií skutečně zmínění *knędzi, principes*.

V žebříčku správní organizace na Moravě, v němž po panovníkovi stáli *knędzi* a po nich župané, objevuje se ještě třetí termín a instituce spojená s označením *kmety*, které známe např. ze Zakona sudneho. Jeho předloha Ekloga hovoří na tomto místě pouze o archontech, kteří vynikli v boji.²¹⁵ V Zakoně se *kmety* výslovně oddělují od ostatních prostých lidí (*kmety ili prostii ljudbe*), tj. svobodného obyvatelstva. Vzhledem k údaji Eklogy se zdá pravděpodobné - a z hlediska filologického a historického ostatně potvrzené - že označení *kmety* souvisí s řeckým termínem *komés* (pl. *kométes*). Ačkoliv název sám byl do řečtiny přejet

z latinského comes, nešlo o význam s ním totožný. Jeho obsah vysvítá z nomenklatury byzantských vojenských hodností, jak je podává Taktika císaře Leóna VI.: *ho stratēgos, megarchoi, druggarioi, komētes, pentarchoi, dekarchoi*.²¹⁶ Komētes zde zřejmě zaujímali postavení odjinud známých centarchů (*sculdassiū*), se kterými se na počátku 9. století (804) setkáváme např. v Istrii, kde byli v průběhu 9. a 10. století řazeni z hlediska hodností na jedné straně za hrabata (*comes, vicecomes*) a na druhé straně před gastaldy a dekany; jim na roveň byl stavěn také *iudex (publicus)*.²¹⁷ Ve Východní marce odpovídali centarchům *viciarii* (např. v Grunzwitigau r. 888), připomínání jako zástupci hraběte a zřejmě totožní s *iudices*.²¹⁸ Z tohoto srovnání vyplývá, že centarchové či komētes byli patrně totožní s úředníky, označovanými v Chorvatsku *sednici, centurries, satnici*; čemuž by nasvědčovala i jejich soudní pravomoc. Ban měl k ruce sedm sedníků, jmenovaných z urozených, *qui recte ac iuste populum iudicarent*. Župané měli jednoho setníka, *qui cum eo similiter iudicaret populum cum iustitia*.²¹⁹ Setníci v Dalmácii se připomínají ještě i později a spadali pod *zakon i pravdu kmetSKU*.²²⁰

Kmeti představovali tedy orgán vojensko-administrativní povahy, podřízený županům, mající současně soudní pravomoci; pokud by to vyplývalo z funkce setníků v Chorvatsku (*tributa acciperent*), plnili také funkci exaktorů daní. Termín *kmet* byl zaznamenán též na Rusi: *лѣпшіе муже, сего сутъ кметѣ луѣ мужі бо сју доішѣжуть і болше сего*, dále: *Таревскыѣ knjазь Azgulub і інічѣ кметіі молодыч 15*.²²¹ Stojí za povšimnutí, že v I. Novgorod. letopisu je v synod. rukopise uvedeno *kmet*-*stva*, ale v akadem. rukopise místo toho *dobroimenitych* (ljuděj). Termín *kmet* nacházíme ještě ve Slovu o polku Igoreve: *A moi ti kurjani svēdomi kmeti podъ trubami poviti, podъ šelomy vzlēlējani, konecъ kopije vskrēmieni*.²²² Vcelku byl výskyt výrazu *kmet* na Rusi dosti ojedinělý a nasvědčuje spíše tomu, že šlo o import ze západoslovanského, konkrétně velkomoravského prostředí, které se jeví těžištěm výskytu tohoto termínu. V jeho okruhu a zvláště v okruhu jeho center nalézáme tento termín v původním nebo podobném významu ještě později.

Nalézáme jej samozřejmě až do 14. století na Moravě: *barones et kmetones sive seniores Moraviae*. Podobně i v Čechách se označení *kmet* používalo taktéž v souvislosti se zemským právem: *universis cmetonibus, baronibus, seu nobilibusque regni Bohemiae*. V obou zemích byli *kmeti* jednak z řad příslušníků a představitelů nejstarších panských rodů, jednak ze stavu vladyků (*kmetem, totiž pánem nebo vladykú*) a vždy byli odlišováni od ostatních obyvatel (cf. *duos kmetones de circumsedentibus villis; listové též lidí a kmetův našich a poddaných naší vsi*). Postavení *kmeta* se v zemském právu a soudu ztotožňovalo s funkcí zemského, resp. krajského popravce, soudce a bylo významnou a dědičnou hodností. V jiných případech šlo zřejmě o instituci, jejíž představitelé - *kmeti*,

měli mezi venkovským obyvatelstvem funkci soudní a policejní.²²³ A právě soudní funkce *kmetů* ukazuje na jejich souvislost s *kmety-satniki* 9. století. Svě postavení si nositelé označení *kmeti* udrželi velmi dlouhou dobu také v Polsku: *honorabilis kmeto noster et miles, comes B.: kmeto noster comes L.; fidelis kmeto noster*.²²⁴

Naproti tomu jinde se sociální postavení *kmetů* měnilo. I když se např. pro severní Uhry uvažovalo o jejich ztotožnění s *jobagiones* v postavení *centuriones*,²²⁵ později ve středověku již vystupovali jako představení vesnic a v novověku bylo jejich sociální zařazení ještě nižší.²²⁶ V Srbsku se v 15. století uváděli *kmeti*, označovaní za dobré lidi a ve Vinodolském statutu se *kmet* odlišuje od občiníka i od urozeného (čl. 17,54), podléhal knezi (čl. 15,17) a jeho zabití se trestalo poměrně vysokou pokutou 100 hř (čl.31). *Pod zakon i pravdu kmetSKU* či *zakon kmetSK* (čl. 25) spadali také *satnici*.²²⁷ *Kmet*, se kterým se setkáváme v Duklje, bylo synonymum pro označení stařešiny svobodných obyvatel. Oproti tomu však termín *kmetić/kmetović* odpovídá už v pozdějším Poljickém statutu²²⁸ plně dácko-řeckému termínu *kōmētēs* (pl. *kōmētai*), tj. vesničan²²⁹ a vystupuje tu (kolem 1400) jako člověk závislý na pánu, jeho člověk, či člověk *kmetův*.²³⁰

Dotkli jsme se zde soudní a fiskální funkce moravských *kmetů*, jejichž počet byl zřejmě poněkud větší a souvisel patrně také s vojenskou brannou organizací, jejíž stopy nalézáme např. také v ruském prostředí (*satni; satnskii, sčeskskii*),²³¹ *anglosas*. (*hundreds: ealdormen, sheriffs*) na jedné a v *gruz. sepe-kari* nebo *arm.ta'si* na straně druhé. Deset sotní kolem Novgorodu představovalo *tysjaču voinov* v čele s *tysjackim*²³² (tisícníkem, odpovídajícím byzant. *chiliarchovi-druggariovi*). Nověji lze zřejmě počítat s tím, že organizace setní existovala také na staré Moravě v 9. století²³³ a patrně i desítková, jež se ostatně připomíná už r. 777 u Slovanů na Enži. Ze studií z oblasti polské a polabsko-pobaltských Slovanů vyplývá, že setníci vykonávali dohled státu nad závislým obyvatelstvem včetně služebného.²³⁴ Byli-li *kmeti* a *satnici* totožní a vykonávali-li nižší soudní panovnické pravomoci první instance, je vysvětlitelné, že se současně označovali také jako *iudices*, kteří se např. uvádějí kolem r. 880 u Svatopluka²³⁵ a kteří upomínají na *kmety*, připomínané na staré Rusi. *Zakon sudnyj* je označuje *sgdъję* či *sudъja (zem(l)i)* a funkčně rozlišuje mezi župany a sudími.²³⁶ Jiným termínem čistě literárním bylo označení *paty* jako ekvivalent za *magistratus et iudices*.²³⁷

Existenci světských soudů na Moravě by nasvědčovala jednak řada ustanovení *Zakona sudneho*, jednak by vyplývala z petice bavorského episkopátu, podle níž franští *comites* z Východní marky na Moravě v l. 870-1 *placita saecularia...continuaverunt(!) et que corrigenda sunt*,

correxerunt,²³⁸ neznámo však či podle domácího moravského nebo franského resp. bavorského práva. Není ostatně jasné, není-li tato pasáž poplatná jen Heimovu privilegii z r. 888. Na fungující soudní praxi však upomínají i některé převzaté maďarské termíny porozsló - pristavъ, patvar - potvorъ, szavatol - svodъ, ponasz - ponosъ, zálog - zalogъ, vádol, perel, kaloda - kalъda, tömlöc - tmъnlъca, aj.)²³⁹ Pro výkon trestu se vzpomíná také ergastulum, kde byl uvězněn Svatopluk II. a vězení Metodějových žáků.²⁴⁰

Iudices se vyskytují také v písemných pramenech Chorvatska, kde se o nich hovoří už k r. 882 a kde snad předsedali na župních soudech.²⁴¹ O veřejných soudních shromážděních (publicum mallum) hrabat ve Východní marce se píše k r. 888. Na soudu v župě Grunzwiti se dokonce poskytovala možnost dát rozsoudit svou pří (causa iustitiae) i lidem de Maravorum regno,²⁴² což se nemusí týkat jen Moravanů, uplatňujících nároky vůči příslušníkům bavorského práva, ale i lidí, nepřejících si být souzeni moravským právem a podléhajících bavorskému právu. Jinak pravomoci sudích (iudex publicus) podléhali zřejmě jak liberi, tak servi - poslední ovšem pokud nepřešli s donacemi královských pozemků plně pod soudní jurisdikci klášterních a biskupských advokátů nebo světských feudálů, jakým byl např. v Grunzwiti Heimo, příp. jeho vicarius. Iudices se kolem r. 866 připomínají také v Bulharsku²⁴³ a později na Rusi sudbja pravjaščij sudъ.²⁴⁴

I když základní a podstatný dosah mělo na soudní praxi domácí zvykové právo, nelze nepřipustit i působení římských právních norem a jejich byzantských nebo franských variant. Prameny připomínají na Moravě žádosti o dobryi zakonъ, ordo legis či pravdu. Takovými zákoníky byly např. Zapovědi svętychъ otъcъ z doby před byzantskou misí, korespondující některými místy s moravskou redakcí Zakona sudъnego ljudъmъ, který vznikl na základě byzantské Eklogy a jehož vznik se klade buď do Makedonie nebo na Moravu. Moravské jazykové a historickoprávní prvky však svědčí přinejmenším o jeho funkční existenci v moravském prostředí.²⁴⁵ V oblasti církevního práva je možno se zmínit o Collectio Dionysiana, přinesené arcibiskupem Metodějem na Moravu z Říma a dále o překladu sbírky Joanna Scholastika zvané Synagogé, který taktéž počátkem 80. let 9. stol. na Moravě pořídil Metoděj.²⁴⁶

V souvislosti s kmety-sъtniky jsme narazili také na základní ekonomické zajištění existence státní organizace a vládního aparátu, na fiskální systém moravských panovníků. Zpráv o něm není mnoho. Uvažovat lze o příjmech z řemeslné výroby, přivlastňované panovníkem a státem, o příjmech z obchodu a trhů.^{247a} Dále šlo zřejmě o dávky vybírané v zemi. Podle Ibn Rusty vybíral Svatopluk každoročně od každého muže jako daň

jeden oděv.^{247b} Petice bavorského episkopátu hovoří, že krátce a přechodně vybíral na Moravě pasovský biskup tributum substantiae saecularis, o němž se hovoří dále, že Moravané debitum tributum senioribus nostris regibus et principibus...solvere respuerunt.²⁴⁸ Daň, která jinak kromě tohoto období (v 1.870-1) plynula do pokladny moravského panovníka (urokъ knęžę Zakona, zatímco v Ekloze je uvedeno demosios, tj. státní pokladna),²⁴⁹ je označena stejně jako daň placená svobodnými obyvateli, Slovy i Bavoři, kteří podléhali královské administrativě ve Východní marce-tributum iustum či opus fiscale. Označení tribut odpovídají domácí termíny danъ a obroкъ, cf. vъzemlъtъ danъ li obroki;²⁵⁰ jeho radi i danъ (foros) dajete;²⁵¹ vъ zdadite ubo vseмъ dъlgy, jemuže obroki, obroкъ jemuže dani, danъ (telos);²⁵² kde se zřejmě rozlišovalo mezi daněmi a obroky. O dani hovoří také Žit. Konst.: christos jestъ danъ dajalъ za se i za iny.²⁵³ Dani odpovídají řecké termíny foros (tj. zvláště tribut závislých zemí), telos, znamenající také cla a náklady, zatímco slovem obroкъ je interpretován většinou termín rhogos, označující vymáhané poplatky svobodných a na panovníkovi závislých obyvatel. O takovém endarchickém inkasovaném tributu, který na Moravě platili prostii ljudъe (simplex populus) se dovídáme také ze Zakona sudneho, podle něhož dovlejetъ bo županomъ... pribytkъ obroku ljudъskomu imъ.²⁵⁴ Podle předlohy nelze zřejmě tento text interpretovat jinak než v tom smyslu, že županům postačí přírůstek obroku lidí. Zdá se tedy, že na Moravě byl vybírán obroкъ v prospěch pokladny panovníka podobně, jako tomu bylo v Chorvatsku, kde župané měli králi odvádět 2/3 tributů, jež vybírali setníci: Duas partes tributorum comites, id est supani, regi ut solvent, tertiam vero suo usu retinerent.²⁵⁵ Přechodně v době franské okupace pak tributa tulerunt na Moravě franská hrabata.²⁵⁶ Předpoklady pro takový způsob exploatace vytvářelo nejen ovládnutí země, ale i prisvojení části produkce jejích obyvatel. Přivlastnění pozemků vesnických občin přispělo k feudalizaci jejích obyvatel, jejímž příznakem bylo přeměnění daní ve veřejnoprávní rentu.²⁵⁷ Jakmile stát jako nástroj vládnoucí třídy a jeho prostřednictvím část společnosti si přivlastní pozemky, jejich výnosy a část produkce obyvatel-přímých výrobců a souběžně se vlastník pozemků stává suverénem, pak daň a renta splývají a neexistuje žádná daň, která by se odlišovala od pozemkové renty.²⁵⁸

Svobodní členové občin se v průběhu tohoto procesu stávali právně závislými na knížeti a to je zřejmě právě stadium vývoje, které nalzáme v 9. stol. na Moravě, kde v té době začínala už i druhá fáze feudalizace svobodných v poddané. Jsou-li zmínky, že do obroku se na Moravě počítaly také oděvy, není to neobvyklé, neboť např. také Bavoři odvedli Maďarům tribut v oděvech (veštimenta).²⁵⁹ Současně je jistě nutné předpokládat, že zároveň byly odváděny též životně nutné potřeby, i když zčásti byly zabezpečovány hospodářstvím ve vlastní režii. Např. v Bulharsku odváděl

každý majitel páru volů daň (*zeugaratiķion*) obnášející měřici žita a prosa a džbán vína.²⁶⁰ Kromě toho měli obyvatelé různé povinnosti (*angarie*), z nichž stavba cest, mostů a zvláště opevnění si vyžadovala značného úsilí a organizace, i když velkou část tohoto jha odnášeli v první řadě váleční zajatci. Jejich opatření předpokládá zase dostatečně vyspělou nejen vojenskou, ale i domácí vydržovatelskou organizaci přes to, že velký podíl na udržování vojenských oddílů se sanoval z kořisti a plnění.

Pro Moravu nemáme zpráv o vybírání daní za dlouhodobého zimního pobytu družin. Tento způsob nebyl přítom ve středním Podunají neznámý. Už počátkem 7. století se dovídáme, že *Chuni aemandum annis singulis in Esclavos veniebant... tributum super alias oppressiones Sclavi Chunis solvebant*. Šlo zde výrazně o endarchickou formu tributu.²⁶¹ S druhým způsobem vybírání se pak setkáváme na staré Rusi, kde kyjevská knížata od listopadu do dubna s celým dvorem jezdila "po ljudjach" (ta *polydia*), tj. na výběr a konzumaci daně.²⁶² Nutno si však povšimnout toho, že objíždění se netýkalo vlastního státu Rusů, ale obyvatel připojených závislých zemí (Drevljanů, Dregovičů, Krivičů, Severů a ostatních), platicích daň Rusům. Ačkoliv i zde šlo o endarchický výběr tributů, základní prostředky existence ruského státu byly zabezpečovány vnitřním fiskálním systémem staré Rusi. Systém avarských vládnoucích složek a jejich výkonného aparátu měl v sousedním slovanském prostředí na středním Dunaji obdobný charakter, avšak vedle sociálních protikladů tu vystupovaly i protiklady etnické. Tyto formy exploatace však byly zřejmě běžné v zemích připojených k ústřednímu hegemonu a na něm závislých. Pokud jde o Velkou Moravu, nemůžeme tento způsob vybírání, např. za Svatopluka, ani doložit ani vyloučit, i když z podmaněných a závislých zemí poplatky na Moravu plynuly.

Dá se však říci, že způsob vybírání může charakterizovat stupeň závislosti nebo už zapojení té které země do vládního systému hegemonního státu, tj. Moravy. V zásadě lze hovořit o tributu-foros, vybíraném exarchickým nebo endarchickým způsobem. Za exarchické vybírání lze označit daň, kterou odváděli Polabští Srbové Svatoplukovi (*quotannis solvitur census*).²⁶³ Zdá se, že podobným způsobem jako Srbové, i když možná více bezprostředněji, byla na Svatoplukovi závislá knížata v oblasti horního Polabí a Povltaví. Ukazuje na to jednak na jedné straně materiální kultura z nálezů v Kouřimi, Praze, Želenkách aj. a na druhé zprávy o Bořivojovi, hledajícím pomoc a ochranu u svého krále Svatopluka na Moravě.²⁶⁴ Poměr Srbů k Moravě byl podobného rázu jako spojení sedmi slovanských knížectví s Bulhary koncem 7. a v 8. století nebo některých východoslovanských knížectví se starou Rusí před zavedením zimních objížděk, tj. v době, kdy jezdili do Kyjeva exarchicky odvádět daň, vybí-

Angarie =
porušení

ranou domácími knížaty endarchicky (např. Drevljané, Radimiči aj.). První změna v této praxi na Rusi nastala, když výběr daně u Drevljanů byl r. 914 svěřen vojevodovi Svěneldovi a jeho družině zřejmě jako beneficium. Znamenalo to, že do té doby exarchicky přijímaný tribut se počal inkasovat endarchicky přímo aparátem Kyjevské Rusi.²⁶⁵ Teprve r. 945 se dovídáme poprvé, že kyjevský panovník vyjel vybírat tributy osobně. Nastolení endarchického vybírání znamenalo ovšem větší připoutání závislé a poplatné země k hegemonu, závislé území bylo přičleňováno k hegemonnímu státu a nakonec postupně přeměněno v součást říše. Často bylo s tímto stadiem spojeno budování opevněných míst a usazování oddílů vybírajících daň, z níž se i samy vyživovaly. Z oblasti Velkomoravské říše o tom nemáme přímých zpráv, až snad na výskyt místních jmen typu Moravany, Moravce, Marot v Malopolsku, Čechách, Slovensku, Pannonii a Zátisí, které mohou ovšem souviset i s přesídlováním obyvatel o něco pozdějších dob. Samo umístění moravských oddílů bylo již zřejmě spojeno s odstraněním domácích knížat, jako tomu bylo např. ve Vislansku, které Svatopluk *bello domuit*,²⁶⁶ a jehož kníže, odmítající křesťanství, byl zajat a pokřtěn na Moravě. *Ježe i bystb*, praví o něm autor Žit. Mefodija,²⁶⁷ aniž se dovídáme, zda se vrátil do Vislanska nebo odešel do Dalmácie, jak se někdy uvádí.²⁶⁸ Zdá se, že spojení Vislanska s Moravou posilovalo také upevňování moravské církevní organizace ve Vislansku. Podobná byla asi také závislost některých oblastí Pannonie v l. 884-894 a v Zátisí, Bihorska v l. 882-896, kde byla daň vybírána Moravany endarchicky. Nakolik se v rámci Velké Moravy počal realizovat další, závěrečný stupeň začleňování ovládaných zemí do systému moravského státu, není už snadné zodpovědět. Na Rusi šlo o stadium, které bylo charakterizováno ukládáním tzv. těžké daně, z níž 2/3 šly do státní pokladny a 1/3 přímo už panovníkovi. Daň byla samozřejmě vázána na stálé posádky, nicméně teprve další akce kyjevských knížat znamenaly těsné připojení takových zemí k Rusi. Byla to hlavně uzurpace pozemkového vlastnictví odstraněných dynastií a aristokracie, podmanění země a lidu, ustanovení nových správních, soudních a daňových řádů z Kyjeva, vytváření panovnických pogostů (*xenodochia*), lovišť a zakládání nových opevněných míst, což vše vedlo k tomu, že se z bývalých knížectví stávaly úděly dalších členů kyjevské dynastie.²⁶⁹ Zda k takovému vývoji došlo ve Vislansku, Bihorsku, Pannonii, o tom nemáme zpráv. Naproti tomu Nitransko bylo už na počátku 9. století zapojeno do systému raného moravského státu a vystupovalo jako údel pro členy mojžírovské dynastie. Nešlo však na tomto místě o analýzu politického rozmachu moravského státu, o němž byla řeč již výše. Je ale možné vyslovit domněnku, že aspekt tributárnosti pomůže metodologicky osvětlit vývoj a stadia struktury Svatoplukovy Velké Moravy, přispět k osvětlení poměru jednotlivých zemí k Moravě, jejího růstu jako státního útvaru a včleňování některých území do jeho soustavy. Nastíněný

způsob vybírání tributů je typický pro rané stádium středověkých států, které pro svůj rozvoj potřebovaly širší ekonomické základny říší, které vytvářely, i když je ve všech případech pro objektivní příčiny nedovedly vždy udržet a přetvořit v rozlehlejší a složitější státní útvary.

Příjem obroků a daní nebyl jediným hospodářským zabezpečením vládnoucí třídy Moravy a jejího aparátu. Dalším byly různé poplatky, např. z trhů (*laudaticum*), cel a mýt (*teloneum*), pokut (*freda*) a zvláště z válečné kořisti. Župané byli odměňováni jako součást panovnického aparátu a podobně i kmeti z panovnickovy pokladny, kde se příjmy soustřeďovaly a která zřejmě splývala se státní, na rozdíl od Rusi, kde v polovině 10. století je už možno pozorovat oddělení státní a panovnické pokladny. K finančnímu pokladu státu a panovníka náležely zlaté a stříbrné předměty a mince, výrobky s drahokamy, perlami, ze skla, slonoviny, kostí, hedvábí a roucha, zbraně, kožešiny aj. Panovník byl rovněž vlastníkem největších stád koní.²⁷⁰ Vypráví se, že byzantská mise nepřijala od Rostislava *ni zlata ni srebra ni inoje vešti*.²⁷¹ Vše to tvořilo patrně podstatu toho, co Karloman r. 870 uloupil v *urbs Rastizi* a co fuldský letopisec označil jako *gaza regia* - královský poklad.²⁷²

Bylo by na místě dotknout se zde také měnové otázky. Na Moravě nedošlo k ražbě vlastních mincí a v mezinárodním obchodě se používalo zřejmě mincí byzantských, franských a italských. Vnitřní obchod²⁷³ probíhal většinou bez používání kovových mincí a je pravděpodobné, že se jako směnné jednotky používalo dvojí platidlo. Byly to tzv. sekerovité hřivny ze železa, známé i z nálezů mimo starou Moravu (např. z Polska). Placení takovými hřivnami bylo známo i v horním Podunají (cf. zprávy ze St. Gallen v 8.-9. století), kde se i za pozemky platilo v železe, přičemž cena bývala vyjádřena v byzantských měnových jednotkách nebo cenou koně, vola, ale také ve zlatě nebo stříbře.²⁷⁴ Byla též na základě zprávy Ibráhíma ibn Já'kúba vyslovena domněnka, že druhou a snad nejrozšířenější měnovou jednotkou byly šátečky - plátina, se kterými se však výslovně setkáváme v 10. století v Čechách.²⁷⁵ Deset šáteček se rovnalo hodnotou jednomu kinšáru - stříbrnému denáru, takže jeden šáteček měl hodnotu 0,15 g stříbra. Plátny (*phalta, platv*) se platilo také u Pobaltských Slovanů a u Slovanů na Mohanu. Jinými platidly byly také váhové jednotky zlata a stříbra (včetně mincí) v plátěných sáčcích.

Vedle organizace správní, soudní a fiskální měla prvořadou úlohu výkonná vládní moc panovníka a jeho aparátu, bez níž by jeho postavení bylo nemyslitelné. Šlo o organizaci v podstatě vojenskou, která zajišťovala bezpečnost státního útvaru uvnitř a zvláště navenek. V této souvislosti se nám objevuje velmi složitá otázka náplně a funkce družin.²⁷⁵

Družina

Termín *družina* měl v 9. století značně široký význam. Píše se např. o družině Konstantina Filosofova při cestě k Chazarům, vzpomíná se *drugv* z okolí Svatopluka.²⁷⁷ Z pramenů vyplývá, že tímto termínem se běžně nazýval vojenský oddíl: *i umnožišę sę družina (hę synodta) pri stroitelstvę jeho - předsbornikv byvę družinę svoei (tõn systratiõtõn mu)*.²⁷⁸ Kníže Václav v Čechách *pridivisja sę družinoju svoju* a dále: *prim'su že posemv knęženiję velikiję nepravdy knęzju Boleslavu i lju-testiju jeho na věrných družinu ... pogubi vsę - sez'va vsę boljery svoje i družinu v palatu*.²⁷⁹ V posledním příkladu se *družina* výrazně odlišuje od velmožů. Užitečným je též srovnání staroslověnského názvosloví v legendě *Knihy o rodu a utrpení knížete Václava* a v její latinské předloze, a to legendě Gumpoldově. Tak se např. uvádí v kap. 10: *moja družino i otrokv moich slugi - amici. vosque familiares clientuli*,²⁸⁰ v kap. 13: *boljery svoe i družinu - militum et amicorum*, o *družino věrnaję - o, amici fideles*, v kap. 19: *družina - socii, na věrných družinu - in catervas fidelium*. Z tohoto srovnání je zřejmé, že osoby označené termíny amici, socii (fideles) byly považovány za členy družiny. Běžně se vyskytuje termín *družina* na Rusi, kde se rozlišovala velká *družina* (vazalů, bohatých velmožů - cf. *drugv bogatv* u Svatopluka) a malá či osobní *družina*, kterou tvořili *otroci* či *slugi* (*familiars, clientes*) většinou svobodní hodnostáři a pečovatelé o chod služeb dvora panovníka, knížat a velmožů a jejich vojenská družina.²⁸¹ *Otroci* byli zřejmě totéž co *slugi*, nosili (např. v Polsku aj.) zvláštní odznaky svých hodností (zlatou hřivnu) na krku, byli příslušníky dvora svých pánů a velitelů; jimi byli zaopatřováni, od nich dostávali odměny, nejprve z kořisti, pak z tributů a posléze ve výnosech, pozemcích. Podle B.A. Rybakova se na Rusi instituce "vassaliteta bez lenov" přežila už v 10. století a skutečně Ruská pravda hovoří v 11. století běžně o dědických právech nejen bojarů, ale už i členů (malých) družin, takže nastolení beneficíí spadá nejméně do předchozího století.²⁸² Počet členů osobních družin byl různý, píše se o čtyřech stech (Ibn Fadlán), osmi nebo dvou stech.²⁸³ Dále se pro členy družin používalo na Rusi označení *lučšiję, naročiti-je, lępšii mužii* či *knjažęjii mužii, mužii jeho*, přičemž jak *lučšiję mužii* tak *mužii jeho* (945) se výslovně ztotožňují s družinou, jádrem výkonné panovnické moci.²⁸⁴ Do družiny se na Rusi počítali i *kmeti: segg sut kmetvje i luče. Muži bo sja doiščjutr i bolše sego*²⁸⁵ a jinde se *kmeti* přímo rovnají termínu *družina, lępšiję*.²⁸⁶ Je pravděpodobné, že i na Moravě *kmeti* byli součástí družiny, i když v čas míru dislokovaní. Mezi *naročiti-je* muže byli také čítáni (I. Novgorod. let.) *starejšiny (po vsęm gradovę)*, označování též jako *družina*.²⁸⁷ Termín *starejšina* se objevuje i na Moravě²⁸⁸ stejně jako na Rusi (*staręci gradęskyje, starejšiny gradęskii, grada*), kde je jejich postavení naznačeno pořadím: *bol-*

jary svoje i posadniki, starejšiny po vsém gradomъ i ljudi.²⁸⁹ Jinak se starejšiny ztotožňovali také s označením *staraja čadъ* a sám termín *čadъ* byl používán i ve spojení *naročitaja čadъ* a ve významu *lěpšaja* nebo osobní družina, přičemž *lěpšaja družina* se rovnala boljarům.²⁹⁰

Družina
na Mor-
avě
Pokud šlo o moravské poměry, je nutno říci, že termín *družina* tu neměl speciální, ale obecný význam a spíše označoval vojenský oddíl. Speciální termín pro osobní družinu různého zaměření byl termín *čedъ*, běžný v moravském prostředí tak jako v ruském družina. *Možji čestnyje čedi* provázeli Konstantina a Metoděje z Pannonie do Říma, čestně *čedъ* se připomíná u chazarského kagana, *prosta čedъ* je označení moravských Slovanů, vložené hagiografem do úst Rostislavovi, *umnač čedъ i knižna* se připomíná u Saracénů.²⁹¹ *Možji čestnyje čedi* či *čestnač čedъ* bylo zřejmě označením příslušnosti i k (velké) družině panovníka podobně jako jím bylo na Rusi označení *lučšije, naročiti je lěpšije muži*. I když zřejmě na Moravě byl synonymem družiny v užším i širším smyslu termín *čedъ*, nemáme dokladů o vnitřním sociálním složení *čedi* vůbec, např. pokud šlo o osobní družiny (*otroci, slugi*), na něž můžeme usuzovat jen z analogií jiných, i když např. místní jména Otrokovice, Otrokovce mohou něco napovědět.²⁹² Z moravského prostředí je ostatně doložena i znalost termínu *sluga*,²⁹³ které odtud přešlo i do maďarštiny (ve spojení *szolgyör* a ve významu *serviens castris*) ve významu služebně vojenského doprovodu župana. Nelze opomenout ani existenci bulharské instituce *hoi threptoí anthrópoi*, k nimž náleželi všichni členové družiny, chánem chránění, jemu sloužící a věrní. Jinak se píše o vybraných Bulharech (*hoi Bulgaroi epilektoi*), jejichž počet se k r. 811, kdy bránili chánovu rezidenci Plisku, udává dvanáct tisíc.²⁹⁴ Družinami se v Bulharsku rozuměly vojenské oddíly, jejichž příslušníci měli v řeckých pramenech označení *stratiótés* a vlastnili soukromý pozemkový majetek. Nepříliš jasná je otázka výkladu termínu *dvornici* (maď. *udvarnok*), kteří jako instituce náležejí patrně až do další fáze vývoje. Šlo o lidi hospodářící na královských dvorech a závislé na panovníkovi. *Vduarnici regis* (1184),²⁹⁵ *regales servientes* (1248)²⁹⁶ se stávali rozhodnutím panovníka: např. *villae* se 1232 změnili takto v dvorníky, takže *castrenses* poplatní (1277) hradu měli za povinnost sloužit také ve zbrani.²⁹⁷ Mimo pozornost nemůžeme ponechat skutečnost, že tento název pochází z prostředí raného uherského státu.²⁹⁸

Nemůžeme být na pochybách, že *čedъ*, k níž v širším smyslu náleželi jednak velmoži, jednak ostatní privilegovaní, tvořila jádro vojenských sil Moravy. *Možji čestnyje čedi* včetně kmetů, starejšinů, a dále i *slugi, otroci* představovali velmožské a privilegované vrstvy různého původu, činné ve výkonném aparátu státu, které byly odměňované nejprve hmotně z kořisti, pak z tributů a posléze propůjčováním částí tributů a výnosů

a později podmíněnou držbou pozemků a lidí. Všichni měli právo nosit *cingula militaria*, tj. vojenské opasky. Takový opasek se připomíná r. 852 u Albgise, který uprchl na Moravu²⁹⁹ a u Moravanů jsou opasky dosvědčeny archeologickými nálezy zbytků pásů s přezkami a zdobenými nákončími. Pro srovnání lze uvést, že v Íránu povoloval nošení vojenského opasku a prstenu jako odznaku moci panovník. Pro *čedъ* nechybí proto ani označení *militēs* (*Rastio cum militibus*) nebo *voi* (*Сѣтопрѣкъ съ voi svoimi*),³⁰⁰ aniž se blíže určuje jejich sociální postavení, i když by ze srovnání mezi knihou o rodu a utrpení kn. Václava a legendy Gumpoldovy vyplynulo pro *militēs* ztotožnění s *bolgry*. Přitom ovšem termíny *miles, воинъ* a *stratiótés* byly ekvivalentní. *Čedъ* se ovšem odlišovala od vojska, mj. i tím, že se doplňovala, zatímco vojsko se sbíralo. Vojsko (*прѣкъ, exercitus, copiae*) Moravanů se v pramenech připomínalo mnohokrát. Tvořily ho v prvé řadě oddíly jízdní. Připomíná se např. oddíl o 644 koních.³⁰¹ Tyto oddíly byly patrně - jak lze soudit podle analogie staré Rusi (*vydaj, knjazъ, oružije i konej*)³⁰² vyzbrojovaný panovníkem, největším vlastníkem stád koní, jak uvádí Ibn Rusta.³⁰³ V této souvislosti by nebylo neúžitečné zamyslet se nad institucí tzv. kobyliho pole a toponym Kobyly, Kobylnice apod.³⁰⁴ Nelze vyloučit, že označení *vitędzъ* (chorv. *vitez*, polab. srb. *withasii, id est in equis servientes*)³⁰⁵ nesouvisí s írán. *bidhakhš*, majícím význam vůdce kavalerie. Další částí vojska bylo vojsko pěší představované většinou svobodnými prostými lidmi, kteří však nezřídka sloužili s vlastními koňmi jako jízdní. Vojsko mělo své *speculatores* (882) a někdy dosahovalo značných počtů (*magnus exercitus*),³⁰⁶ jak vyplývá z líčení, podle něhož na jednom místě v Pannonii táhlo od svítání do soumraku a bylo sebráno *ex omni parte Sclavorum* (884). Na svých taženích pronikali Moravané až k řece Inn (861), na jih od Dunaje ve Východní marce (855, 861, 882), do Pannonie až k Drávě (861, 882-4, 892), do Potisí (882-3), do Povislí, Poodří a Polabí. O vojsku (*exercitus*) Rostislavově se píše r. 869, Moravanů a Slavomírově r. 871, Svatoplukově (*magnus exercitus*) r. 871, dalšího roku se vzpomíná *exercitus copiosus* a boj moravských žen. Moravské vojsko pomáhalo markrabímu Aribovi v l. 882-4, Isanrikovi r. 899 a za Mojmíra II. přizpůsobili Moravané své oddíly vzhledu Maďarů a poslali je proti Bavorům.³⁰⁷ Vojsko mělo svou útočnou taktiku a strategii, opírající obranu o města opevněná pevnými hradbami - *munitio* (855), *ineffabilis Rastizi munitio, omnibus antiquissimis dissimile* (869), *civitates et castella* (870), *civitas munitissima* (872).³⁰⁸ Vojsko bylo vyzbrojeno kopími, luky, štíty, sekerami a meči, o vozech a dobývacích strojích, kterými disponovali už Slované koncem 6. století na Balkáně, zprávy nehovoří. Vojenské oddíly byly najímány za žold, jak ukazuje případ Vichingovy německé družiny v Nitře nebo českých oddílů sloužících za žold

Srbům (869).³⁰⁹ Z vojenských hodností známe označení *vojevoda*. V ruském prostředí zaujímal vojevoda první místo po knížeti, podobně jako *spaspet* v Gruzii. Vojevodou byl např. i comes Gundakar (869), i když jistě ne v postavení ruského vojedy. Jiným označením byly termíny *načelbnij* nebo *voždь*.³¹⁰ Velící postavení měli ovšem župané a *kmeti-svtnici*; padesátičlenný oddíl připomínají v Bulharsku koncem 9. století Divy sv. Georgia.³¹¹ Při dělení kořisti připadalo vojsku pět šestin a zbytek panovníkovi.³¹²

Morava se nám zejména ve druhé polovině 9. století jeví jako relativně stabilní útvar, mající všechny podstatné znaky státu, i když pochopitelně v poměrně nerozvinutých formách. Základy byly k němu kladeny už od 6. a dále v 7. - 8. století, kdy byl dokončen asimilační proces syntézy slovanských prvků s poslovanštěnými íranoidními a turkoidními prvky a s podunajskými prvky římsko-germánskými, což nepochybně přispělo k utváření charakteru moravského státu. Byla zřejmě vytvořena centrální vládní organizace soustředěná na panovníkově dvoře a kolem něho, jejíž působnost se souběžně projevovala v jednotlivých župách. Existoval specializovaný aparát, i když ještě ne tak specializovaný jako v pozdějším středověkém období, dále fiskální systém spojený s organizací vlády a svrchovanosti, k níž náležela také soudní příslušnost, vše ve formách typických pro tuto fázi vývoje počátků třídní společnosti, ačkoliv analogie pro některé z nich lze nalézt uplatněné ještě i v pozdějších stoletích a na různých místech. Uvedené skutečnosti řadí Moravu k souvěkým státním útvarům jakým bylo Chorvatsko, Bulharsko a Rus v 10. století, případně ke Gruzii v Zakavkazsku a přibližují ji některým útvarům západoevropským, ať máme na mysli anglosaské království nebo východofranskou říši.

Další etapou raně středověké moravské monarchie bylo vytvoření rozlehlé říše obdobně jako tomu bylo např. u Bulharů nebo na Rusi aj. Z vnitřních společensko-ekonomických potřeb sanace požadavků na zabezpečení vládnoucích složek a státu, poněvadž přísun domácího podílu nadhodnot se za vzestupné tendence rozvoje státu cítil brzy nedostačujícím, docházelo k expanzím do sousedních zemí. Jejich účelem bylo získání kořisti a tributů, vojenské ovládnutí země za týmž účelem, dále uzurpace pozemkového vlastnictví ovládnuté země a nakonec její zapojení a včlenění do státního systému hegemonu. Srovnáme-li po této stránce některé slovanské státní útvary, lze zjistit, že např. Velká Morava a ani česká říše o sto let později nepokročily od systému poplatnosti a závislosti domácích knížat a případného obsazení sousední země vlastními posádkami, tj. neprovedly uzurpaci pozemkového vlastnictví a nastolení vlastních řádů, ačkoliv vojenské obsazení už k tomu prvním krokem

nesporně bylo. Naproti tomu byla tato fáze uskutečněna od druhé poloviny 10. století na Rusi, která se tak z říše měnila ve složitou státní soustavu.³¹³

Součástí státního systému na Moravě se během 9. století stala také organizace církve, přímo závislá na mocenských poměrech své doby, i když je ovšem svou ideologií ovlivňovala. Tyto skutečnosti je nutno mít na paměti při zpracování otázek dějin církve, nechceme-li dospět k některým tradičně zkresleným hodnocením, např. k idealizaci Rostislava nebo negativnímu hodnocení Svatopluka či konečně nadřazení otázek církevních dějin ostatní historii, jak se to stalo v mnoha publikacích týkajících se dějin moravské církve. Univerzalistická křesťanská ideologie, která přispěla k rozvrácení otrokářského řádu a přitom sama byla jeho poměry vyvolána, stala se od počátku středověku vládnoucí ideologií christianizovaných států, modifikovanou úměrně a účelně k jejich potřebám, aniž však přitom ztrácela svůj univerzální charakter. Představitelé církve se postupně stávali součástí třídy feudálů, a pokud docházelo k různicím mezi světskými a církevními feudály, týkaly se otázek politických a ekonomických a nikoliv podstaty ideologických principů. Vládnoucí vrstvy společnosti získávaly s přijetím křesťanství silnou ideologickou oporu svého panství, jež se prostřednictvím církve a jejích institucí dále upevňovalo.

Stopy christianizace lze snad v oblasti Moravy sledovat už koncem starověku a na počátku raného středověku vystává s přítomností germánských etnik otázka ariánství. Četné problémy souvisejí také s misí opata Amada na Dunaji v době Sámovy říše (kolem 1.630-631).³¹⁴ Je však pravděpodobné, že už první známý Mojžírovec vystupoval jako panovník křesťanský, na jehož christianizaci si pozdější pasovská tradice připisovala značné zásluhy: *exinde primum imbuti et ex paganis christiani sunt facti*.³¹⁵ Dále se dokonce píše, že *Renharius episcopus* (818-838) *baptizavit omnes Moravos* (831).³¹⁶ Objektivnější se zdá zpráva Žit. Mefodija, podle níž se na christianizaci Moravy podíleli misionáři z Vlach (tj. Itálie, resp. Dalmácie), Řecka (Byzanc a její sféra včetně Balkánu) a Němce (franská říše), kde první místo viditelně zdůrazňuje kontakty s Itálií a na poslední je odsunuta oblast franko-bavorská.³¹⁷ Také list papeže Jana VIII. zdůrazňoval, že počátky christianizace Moravanů souvisely s Římem: *sedis apostolicę p̄sules parentes vestros ab initio docuisse*, což se vyzvedávalo též na straně Moravanů: *i prvěje otci naši otr svętago Petra kr̄šćeni je prijgli*,³¹⁸ nešlo-li ovšem též zčásti o politický záměr v souvislosti s římskou politickou orientací Moravy. Oproti nárokům Pasova a zejména Říma však neslyšíme nic o tom, že by se

o podobné prvenství hlásila Byzanc, ačkoliv slova vložená do úst Michaélovovi III. o hledání písma Moravanů jeho otcem už a dědem³¹⁹ by takovým stykům mohla nasvědčovat již pro dvacátá léta 9. století.

Faktem však zůstává, že Pasov byl Moravě nejbližší a nadto pasovští chorbiskupové působili ve Východní marce. Na počátku 9. století to byl Erchanfried, okolo r. 813 Otgar, kolem r. 836 Anno, kolem r. 859 Albrich³²⁰ a na počátku 10. století Madalwin. Současně působili salzburské chorbiskupové a biskupové v Karantánii (kolem r. 757-763 biskup Modest)³²¹ a od počátku 9. století i v Pannonii, kde se uvádí Deoderich a po něm v l. 821-836 Ota³²² a pak od poloviny století do r. 863 Osvald; další se připomíná až v 10. století. Zůstává otázkou, zda a nakolik pravomoc těchto chorbiskupů a biskupů zasahovala na sever od Dunaje,³²³ nicméně svěcení kostela v Nitře kolem r. 828³²⁴ a patrocina sv. Hypolita ve Znojme a na Zoboru i patrocina další (sv. Štěpána, Emerama, Mauricia, Martina aj.) mohou nasvědčovat určitým stykům staré Moravy s církevními institucemi Podunají. Nasvědčuje tomu též tvrzení, že na Moravě působili *latinští* i *fréžestí* archijeréi *sv. jeréi*.³²⁵ Archipresbyteři, o nichž je tu řeč, počali od 60. let nahrazovat starší instituci chorbiskupů a byli mezistupněm mezi biskupy a kněžími-jeréi. Jestliže rozlišoval autor Žit. Konstantina skutečně mezi latinskými a franskými archipresbytery a jestliže nejde jen o jeho vysvětlení jejich etnické příslušnosti, pak by bylo možné uvažovat také o římských italských hodnostářích. Podle nároků petice bavorského episkopátu se však zdá, že šlo o archipresbytery pasovské a snad i salzburské a že jich bylo více. Srovnáme-li rozsah Východní marky i salzburského archiepiskopátu v blatenské Pannonii, kde se ve funkci archipresbytera připomíná po r. 863 Altfried a do l. 867-870 Rihpald,³²⁶ můžeme směle hovořit o nejméně dvou archipresbyteriátech na staré Moravě, které existovaly před zřízením pannonského arcibiskupství a do vypuzení německých duchovních z Moravy v l. 870-871.³²⁷

Obnova pannonského arcibiskupství, její pozadí, cíle a smysl byly již osvětleny výše, zde by bylo možno jen poukázat, že v r. 873 získalo domicil na Moravě a v r. 880 bylo označeno jako moravské, ačkoliv lze mít za to, že kanonicky šlo stále o pannonské arcibiskupství. Vedle nitranského biskupství, zřízeného téhož roku, měl být v Římě vysvěcen na biskupa ještě jeden electus a zřízeno pro něj biskupství. S oběma biskupy měl pak Metoděj právo světit další biskupy. Biskupství měla být založena v místech, kde by to Svatopluk, označený Štěpánem V. za zbožného a moudrého panovníka, toužícího po pravé víře, pokládal po dohodě s Metodějem za vhodné.³²⁸ Zda-li skutečně počet těchto biskupství dostoupil čísla sedm, jak udávají prameny z 10. století, zůstává otevřenou otázkou.³²⁹ O vybudované samostatné církevní organizaci na Moravě svědčí

také církevní nomenklatura, odpovídající souvěkým poměrům jiných zemí. V čele moravské církve stál *archiepiskopъ* - *archiepiscopus* a jeho sufragáni *jepiskupi-episcopi*. Zda-li nadále zůstal zachován mezistupeň archijeréjů, nevíme. Na přemyslovské Moravě sice nacházíme v 11.-12. století sedm (včetně Holasicka) archipresbyterů, avšak je dosti problematické promítat tento stav do minulosti. Nemůže být sporu, že církevní organizace 9. století byla vázána na politickou. Vedle *jeréi*, tj. *popove-presbyteri* se objevují na Moravě podle údajů pramenů nebo nomenklatury *dyjakoni-diaconi* a ostatní *svpričestvnicí, strižnící-clerici*, dále se připomínají *črnonrizci-monachi* a *črnci-moniales*, co zřejmě předpokládá také monasteria. Moravský metropolita a jeho *crčky-ecclesia* spadali pod přímou supremacii římských papežů a její materiální zabezpečení, uvážíme-li počet strižníků u kostelů které byl na *všěch graděch*, které Svatopluk světil r. 873 do správy Metodějovi,³³⁰ vyžadovalo značných nákladů panovníka, knížat i velmožů. Moravská církev byla patrně zabezpečována desátkem z vybíraných daní panovníka, neboť *vetchyi bo zakonъ dati desętoje velitr.*³³¹ O desátku cf. dále: *jemuže i desętinu otъ všěchъ odděli*³³² - *desętinę daję všęgo jeliko pritezq.*³³³

Po smrti Metodějově 6. dubna 885 byl duchovenstvem slovanské liturgie dosazen na arcibiskupský stolec Metodějem designovaný biskup Gorazd.³³⁴ Na příkaz papeže Štěpána V. se měl Gorazd dostavit do Říma k rozsouzení sporu s biskupem Vichingem, který nakonec sám chtěl usurpovat arcibiskupství: *Wichingus archiepiscopus volens in Seclavia metropolim suscitare.*³³⁵ V r. 886 vypudil Viching z Moravy vedoucí činitele slovanské liturgie a moravské církve (Klimenta, Sávu, Nauma, Angelára, Konstantina aj.) a na dvě stě dalších duchovních.³³⁶ Viching spravoval moravskou církev zřejmě až do svého útěku do Pasova. Moravské arcibiskupství bylo pak obnoveno v r. 899 a byla mu podřízena tři další biskupství. Tento stav trval přibližně do doby kolem r. 910.³³⁷

3 Moravská národnost

Současně s vývojem společenské a státní organizace probíhal uvnitř moravské společnosti proces jejího etnického formování, které se projevvalo např. též v dalším budování, upevňování a rozšiřování státu, v rozvoji materiální a duchovní kultury, ve vytváření národnostního vědomí těsně spjatého se státní ideologií. Šlo o fenomen projevující se v každé organizaci společnosti a mající v různých etapách vývoje společnosti a státní organizace odpovídající specifické rysy. K formování národnostního vědomí docházelo také u společností raně feudálních států a samozřejmě také u slovanských raně feudálních státních útvarů, mezi nimiž nemohla být a ani nebyla Morava výjimkou.³³⁸ Nejde zde samozřejmě

ČESKOSLOVENSKÁ
AKADEMIE VĚD

Vědecký redaktor
akademik Josef Poulik

Recenzoval
prof.dr. František Hejl, CSc.

Z pozůstatosti
prof. PhDr. Bohuslava Dostala, DrSc.

20/94

Lubomír E. Havlík

Morava v 9. – 10. století

*K problematice politického postavení,
sociální a vládní struktury a organizace*

ACADEMIA
nakladatelství Československé
akademie věd
Praha 1978